

Jacek Kulig
Kraków

O ORGANACH HISTORYCZNYCH MAŁOPOLSKI

Historia organów jako instrumentu funkcjonującego w kościele sięga czasów bardzo odległych. W kronikach wczesnego średniowiecza¹ odnotowano w roku 757 następującą wiadomość: „venit organa in Franciam” – wówczas w kościele św. Korneliusza w Compiègne stanęły pierwsze w Europie² organy. Był to dar cesarza Bizancjum Konstantyna V Kopromina dla ówczesnego króla frankońskiego Pepina Małego. Syn Pepina, Karol Wielki podczas swego panowania nakazał zbudować organy w nowej katedrze w swojej stolicy – Akwizgranie (812 r.).

W Polsce pierwsza informacja o organach pochodzi z wieku XII – instrument ten miał się znajdować na dworze księcia krakowskiego Kazimierza Sprawiedliwego (1177–1194)³. W Sandomierzu w klasztorze dominikanów wśród ofiar tatarskiego najazdu w 1260 roku jest wymieniony zakonnik-organista, co stanowi dowód, że kościół św. Jakuba był już wówczas wyposażony w organy. W Krakowie odnotowano w 1321 roku działalność organmistrza Zygmunta, później – w 1373 roku – zapisano wydatki na naprawę organów w kościele Bożego Ciała. Z roku 1381 pochodzi informacja o budowie organów w kościele św. Małgorzaty w Kętach. W wieku XV, w Krakowie działa już kilku organmistrzów, zapisanych w aktach miejskich. Ich działalność dotyczy budowy lub reperacji organów w Katedrze na Wawelu, kościele Mariackim, w Olkuszu i Wolbromiu.

Najstarsze, zachowane zabytkowe organy na południu Polski znajdują się w Olkuszu w kościele św. Andrzeja. Wybudował je organmistrz Hans Hummel, który do Polski przybył w 1605 roku z Coburga k. Norymbergi – obywatelstwo miasta Krakowa otrzymał w 1608 roku.

Organy olkuskie są zabytkiem sztuki organmistrzowskiej najwyższej rangi – należą do nielicznej grupy instrumentów zabytkowych, wybudowanych

¹ J. Gołos, *Polskie organy i muzyka organowa*, Warszawa 1972.

² W Bizancjum funkcjonowały już wtedy organy piszczałkowe, zasilane tłoczeniem powietrza przez miechy. We wcześniejszych „organach wodnych”, rozpowszechnionych w Rzymskim Cesarstwie Zachodnim, ciśnienie powietrza uzyskiwano poprzez współdziałanie dwóch zbiorników, napełnionych wodą.

³ J. Gołos, dz. cyt.

w 1. połowie XVII wieku, zachowanych w oryginalnej strukturze. Większość organów z tak odległych czasów albo już nie istnieje, albo istnieją tylko ich zewnętrzne obudowy, czyli prospekty organowe, które stanowią niejednokrotnie dzieło sztuki i dlatego zostały objęte ochroną konserwatorską. W Polsce dopiero w latach 60. XX wieku zaczęto dostrzegać szczególną wartość zabytkowych instrumentów organowych. Istotę tego zagadnienia bardzo trafnie ujął znakomity krakowski historyk sztuki, dr Marian Kornecki:

Sprawa ochrony i odnowy zabytkowych organów pozostawała do niedawna w znacznym zaniedbaniu, na co składało się wiele przyczyn; najważniejsze to brak należytego rozpoznania zasobów zabytków, niedostateczne współdziałanie służby konserwatorskiej z niezbyt liczną kadrą specjalistów – organmistrzów i muzykologów, brak odpowiednich pracowni konserwatorskich i metod konserwacji oraz prowadzenie napraw zabytkowych instrumentów przez użytkowników z reguły wyłącznie pod kątem dostosowania ich do aktualnych potrzeb. Tego rodzaju działania doprowadziły do zniszczenia niejednego zabytku w wyniku gruntownego przekształcenia, a nie rzadko do całkowitego wyrugowania celem zastąpienia nowym instrumentem⁴.

Problematyka ochrony i odnowy zabytkowych organów została podjęta przez ludzi należących do różnych środowisk – byli to muzycy, grający na organach (czyli organiści), budowniczowie organów (czyli organmistrzowie), muzykolodzy, architekci, historycy sztuki, konserwatorzy dzieł sztuki a także przedstawiciele środowiska kościelnego, zainteresowani muzyką liturgiczną. Debaty i dyskusje toczyły się podczas konferencji i sympozjów naukowych organizowanych w Warszawie, Krakowie, Toruniu, Gdańsku, Kazimierzu Dolnym nad Wisłą. Sprawą zasadniczą był brak prawnej ochrony zabytkowych historycznych instrumentów organowych a także potrzeba rozpoznania i inwentaryzacji organów. Po wieloletnich staraniach (również po uzyskaniu poparcia Departamentu Muzeów Ministerstwa Kultury i Sztuki), udało się doprowadzić w 1972 roku do uchwalenia odpowiedniego zapisu prawnego, chroniącego zabytkową strukturę instrumentów organowych.

W styczniu 1972 roku przy krakowskim oddziale Przedsiębiorstwa Państwowego Pracownie Konserwacji Zabytków [dalej PKZ] z inicjatywy Władysława Wojnarowskiego (ówczesnego dyrektora firmy) została utworzona Pracownia Konserwacji Zabytkowych Organów. Założenia programowe dotyczące działalności tej nowo powstałej, jedynej w kraju pracowni, funkcjonującej w ramach przedsiębiorstwa państwowego[!], były tematem konferencji „Organy Zabytkowe”, zorganizowanej w Krakowie w dniach 8–9 marca 1972 roku. Mogło się wówczas wydawać, że nowa, trudna i nietypową z konserwatorskiego punktu widzenia problematyka, którą należało

⁴ „Materiały i Sprawozdania Konserwatorskie”, 1975.

rozwiązywać w toku bieżącego funkcjonowania pracowni, stworzy liczne przeszkody, hamujące konsekwentny postęp zaplanowanych działań renowacyjnych. Tego rodzaju obawy, towarzyszące zawsze realizacji prac dotąd niewykonywanych, okazały się nieuzasadnione.

Dzięki zaangażowaniu ekipy konserwatorskiej i fachowym konsultacjom specjalistów: ks. prof. Jana Chwałka z Lublina (KUL, Katedra Muzykologii) oraz prof. Jana Jargonia z Krakowa (Akademia Muzyczna, Katedra Organów) pierwszy instrument – siedemnastowieczne organy z kościoła parafialnego w Orawce – przekazane do konserwacji przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Hannę Pieńkowską, w lutym 1973 roku po zakończeniu prac, eksponowano w sali Muzeum Narodowego w Sukiennicach podczas festiwalu „Dni Muzyki Organowej”. Trudne, trwające ponad rok działania konserwatorsko-organmistrzowskie zakończyły się sukcesem: instrument odzyskał utracone brzmienie, którego charakter jest właściwy tylko starym organom. Walory architektoniczno-snycerskie prospektu organowego stanowiące integralną wartość artystyczną – ukazały się w całej okazałości dzięki profesjonalnym działaniom artystów-konserwatorów z Pracowni Konserwacji Dzieł Sztuki.

Różnorodność problemów i szeroki zakres prac związanych z poszczególnymi obiektami, realizowanymi w dalszej kolejności przez Pracownię Organów wymagały nawiązania współpracy z następującymi placówkami naukowymi: Katedrą Organów Akademii Muzycznej w Krakowie, Katedrą Muzykologii KUL w Lublinie, Katedrą Akustyki Akademii Muzycznej w Warszawie, Instytutem Metali Nieżelaznych Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie (ekspertyzy metaloznawcze piszczałek), Katedrą Mikrobiologii Akademii Rolniczej w Krakowie (ekspertyzy i dezynsekcje drewna), Przedsiębiorstwem Geodezyjnym w Krakowie (dokumentacje fotogrametryczne).

Podczas ponad 20-letniej działalności przeprowadzono prace konserwatorsko-organmistrzowskie i renowacyjne 34 obiektów. Realizowane działania w większości były finansowane z funduszy Ministerstwa Kultury i Sztuki, renowację niektórych krakowskich obiektów zrealizowano dzięki wsparciu Społecznego Komitetu Odnowy Zabytków Krakowa. Restaurowane organy pochodziły w przeważającej liczbie z terenu Polski południowej – z obszaru Podhala, Sądeckizny, Spisza i Orawy. Szczególną wagę miały działania konserwatorskie podjęte przy największych polskich organach zabytkowych: w Kazimierzu Dolnym nad Wisłą (z 1620 r.), w Olkuszu (z 1617–1633 r.), Jędrzejowie (z 1745–1751 r.).

Dokumentacje, sporządzane przy wszystkich obiektach przed przystąpieniem do konserwacji, podczas realizacji działań i po ich zakończeniu, zawierają bardzo bogaty zbiór materiałów: opisów, fotografii, wyników badań archiwalnych, pomiarów menzur oraz rysunków inwentaryzacyjnych. Niniejsze opracowanie obejmuje wyszczególnienie w porządku

chronologicznym wszystkich prac, zrealizowanych przez krakowską Pracownię Konserwacji Zabytkowych Organów podczas jej działalności – czyli w okresie od 1972 do 1993 roku. Podane są także nazwiska wszystkich pracowników etatowych, konsultantów i stałych współpracowników, którzy wspólnie przyczynili się do uratowania wielu cennych, zabytkowych organów przed ich degradacją.

Zakończenie działalności pracowni w 1993 roku zostało spowodowane zasadniczą zmianą finansowania prac konserwatorskich. Ministerstwo Kultury i Sztuki po 1991 roku przestało dotować większość dotychczas prowadzonych w tym zakresie działań – dotyczyło to również renowacji zabytkowych organów. Brak finansowych gwarancji, niezbędnych do normalnego funkcjonowania każdej firmy spowodował, że ówczesny dyrektor przedsiębiorstwa Pracownia Konserwacji Zabytków SA⁵ Jerzy Perski podjął decyzję o rozwiązaniu pracowni organów.

Wydaje się dzisiaj, po upływie 25 lat, że warto przypomnieć najważniejsze osiągnięcia konserwatorskie zrealizowane w latach 1972–1993 przy organach na terenie Małopolski. Działalność krakowskiej pracowni trafnie podsumował historyk sztuki Kazimierz Czepiel, kierujący jej funkcjonowaniem w latach 1974–1993. Referat jego autorstwa zatytułowany: *Pracownia Konserwacji Zabytkowych Organów PKZ w Krakowie w latach 1972–1993 – zapiśki kierownika* został sporządzony w roku 2010 z okazji jubileuszu 80-lecia urodzin wybitnego znawcy organów ks. prof. Jana Chwałka i zamieszczony w okazjonalnej księdze pamiątkowej – *Artificium Ars Scientia*⁶, wydanej w Lublinie przez KUL.

⁵ Od 1991 r. krakowski oddział Państwowego Przedsiębiorstwa Pracownia Konserwacji Zabytków przestał być przedsiębiorstwem państwowym i przeobraził się w spółkę akcyjną, działającą do 1997 r. (nastąpiło ogłoszenie upadłości). Rada Zakładowa złożyła przeciwko tej decyzji protest i rozpoczął się trwający ponad 5 lat proces sądowy, ostatecznym wyrokiem unieważniający ogłoszoną upadłość. Spółka akcyjna Pracownia Konserwacji Zabytków w Krakowie funkcjonuje ponownie od 2003 r.

⁶ *Artificium ars scientia. Księga jubileuszowa w 80. rocznicę urodzin ks. profesora Jana Chwałka*, Lublin 2010, s. 377–396. Kilka ostatnich zdań tego referatu stanowi (zdaniem autora) właściwe podsumowanie skomplikowanej problematyki dotyczącej konserwacji organów: „Podczas 40-stu lat mojej pracy konserwatorskiej obserwowałem zmieniające się podglądy, wynikające z postępu metod badawczych, rozwoju technologii konserwacji, lepszego dostępu do informacji ikonograficznych. [...] Za tymi zmianami nie nadąża, moim zdaniem, społeczna świadomość wartości obiektów zabytkowych, a wręcz przeciwnie – przeważa postawa użytkowa, dla której zabytek jest przeszkodą w życiu codziennym. W odniesieniu do zabytkowych organów zawsze jest stawiane pytanie: czy mają być zabytkowe, czy użytkowe. Należy się spodziewać przeróbek, modernizacji czy nawet likwidacji, bowiem podstawowy cel świątyni jest inny niż opieka nad »nieużytecznym instrumentem«. W sytuacji najlepszej są te obiekty, które pozostają w muzeach. Jest zatem sprawą oczywistą, że nie uratujemy materialnej substancji wszystkich organów, ale możemy uratować wiedzę o nich poprzez inwentaryzację i badania instrumentoznawcze”.

OBIEKTY RESTAUROWANE PRZEZ PRACOWNIĘ. OPISY I RELACJE Z PRZEPROWADZONYCH DZIAŁAŃ KONSERWATORSKICH

Orawka. Pierwszym instrumentem, który dzięki staraniom dr Hanny Pieńkowskiej został poddany zabiegom konserwatorskim, były 9-głosowe organy z pięknego, drewnianego kościoła św. Jana Chrzyciela w Orawce. Zostały zbudowane przez nieznanego organmistrza w 3. ćwierci XVII wieku i do współczesnych czasów zachowały się niemal w oryginalnym stanie. Jednak od dłuższego czasu były instrumentem nieczynnym a stan techniczny tak kiepski, że pojawiło się określenie „organy zdewastowane”. Prace demontażowe przeprowadzono w Orawce 7 stycznia 1972 roku, po czym poszczególne elementy organów przewieziono do Krakowa do Pracowni Konserwacji Zabytków.

Rozpoczęły się żmudne, wymagające cierpliwości i wielkiej staranności działania konserwatorsko-organmistrzowskie, obejmujące setki różnorakich elementów, z jakich składa się instrument. Prace prowadzone były do końca lutego 1973 roku. Na początku marca organy zostały tymczasowo zmontowane w Sukiennicach (w Sali Piotra Michałowskiego) i 14 marca przedstawione uczestnikom sesji naukowej, poświęconej organom zabytkowym. Następnego dnia Józef Serafin, wykonując utwory dawnej muzyki, zaprezentował odrestaurowany instrument licznie zgromadzonej publiczności festiwalowej⁷. W kwietniu organy wróciły do Orawki, gdzie zostały zmontowane w kościele, a w lipcu ostatecznie zintonowane, nastrojone i przekazane do użytku.

25 i 26 sierpnia 1973 roku odbyła się druga konferencja na temat zabytkowych organów, zorganizowana przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków oraz Oddział Krakowski PKZ, poruszająca zagadnienia konserwacji organów z Orawki.

Święcany. Organy podobnej wielkości (8-głosowe), z terenu Podkarpacia, przeznaczone do muzealnej ekspozycji. Do krakowskiej pracowni przyjechały z Sanoka jako obiekt kilka lat wcześniej zdemontowany, ponieważ w parafii w Święcanach podjęto decyzję o budowie nowych organów, a zdemontowane elementy organów zabytkowych, pochodzących z II połowy XVII wieku przekazano do magazynu skansenu w Sanoku.

Prace konserwatorskie trwały ponad rok – zakończyły się na początku 1975 roku. Podobnie jak przed dwoma laty, odrestaurowany instrument eksponowano w Muzeum Narodowym w Sukiennicach (również w Sali Piotra Michałowskiego). Na trwającym wówczas kolejnym festiwalu „Dni Muzyki Organowej” Jacek Kulig zaprezentował organy słuchaczom podczas tzw. imprezy towarzyszącej⁸. Po zakończeniu ekspozycji w Sukiennicach

⁷ Festiwal „Dni Muzyki Organowej” organizowany przez Filharmonię Krakowską i Katedrę Organów PWSM w Krakowie.

⁸ Brzmienie instrumentu zostało utrwalone dzięki nagraniu, sporządzonemu przez specjalistów z rozgłośni Radia Kraków.

organy zdemontowano a następnie przewieziono do Skansenu Budownictwa Ludowego w Sanoku, gdzie zaplanowano ich ekspozycję w zabytkowym, drewnianym kościele, który w przyszłości miał stanąć na terenie skansenu. Projekt ten doczekał się realizacji dopiero po 1990 roku, kiedy na terenie skansenu zmontowano kościół św. Mikołaja Cudotwórcy z 1667 roku, przeniesiony z Bączala Dolnego koło Jasła.

Nowa Biała. W tym samym okresie (1974–1975) trafiły do pracowni 7-głosowe organy z Nowej Białej na Spiszu. Instrument zbudowany w II połowie XVIII wieku przez nieznanego organmistrza funkcjonował do końca XIX wieku w miejscowym kościele parafialnym. Następnie przeniesiony został do niewielkiego kościółka drewnianego św. Marii Magdaleny, który niegdyś pełnił funkcję kaplicy na cmentarzu, gdzie grzebano zmarłych podczas zarazy. Prace konserwatorskie w krakowskiej pracowni zakończono w czerwcu 1975 roku, po czym przystąpiono do montażu organów w stojącym pośród pól starym kościółku, gdzie nie doprowadzono prądu. Brak dmuchawy elektrycznej, tłoczącej powietrze do starych miechów, bardzo utrudniał prace intonacyjne oraz strojenie poszczególnych głosów. Miejscowi parafianie, którzy bardzo interesowali się przebiegiem prac organmistrzowskich, doprowadzili prąd korzystając z przebiegającej obok, przez pola, linii energetycznej, stawiając dodatkowe drewniane słupy z przewodami elektrycznymi, które po zakończeniu prac usunięto.

Inauguracja organów w małym kościółku była dla licznie zgromadzonych mieszkańców ważnym wydarzeniem, urozmaiconym góralską muzyką. Najstarsi parafianie Nowej Białej zgodnie twierdzili, że dotychczas nigdy brzmienia tego instrumentu nie słyszeli.

Kazimierz Dolny nad Wisłą. Słynna kazimierska fara, dominująca nad uroczym, zabytkowym miasteczkiem, które w XVII wieku, dzięki handlowi zbożem, stało się bardzo bogatym miejskim ośrodkiem w Rzeczypospolitej, wyposażona została we wspaniałe, wręcz monumentalne jak na owe czasy 36-głosowe organy. Ich budowę rozpoczęto z początkiem wieku XVII, ukończono w roku 1620. Budowniczego tego imponującego, organmistrzowskiego dzieła nadal nie znamy, jakkolwiek mnóstwo archiwalnych badań dokonano a sam instrument przebadano w sposób niemal rentgenowski. Styl i architektura prospektu organowego, jego detale oraz techniczne rozwiązania strukturalne przemawiają za proveniencją północną⁹ kazimierskiego instrumentu, każąc upatrywać jego twórcy w gronie organmistrzów działających wówczas w Gdańsku lub na Pomorzu a nawet w dalszych kręgach rzemieślników, związanych z potężną organizacją hanzeatycką. Koszt wybudowania organów tej wielkości w tamtych czasach musiał być ogromny, toteż nie powinien

⁹ Proweniencja północna – czyli rejony północnych Niemiec, Pomorza, gdzie wówczas działali wybitni organmistrzowie, twórcy podobnych do kazimierskiego instrumentów.

stanować zaskoczenia fakt odnotowania w 1644 roku decyzji Rady Miasta Kazimierza o zleceniu Szymonowi Liliuszowi (określonemu w aktach jako organmistrz kazimierski)¹⁰ opieki nad nowymi organami w farze w zamian za dożywotnie zwolnienie z płacenia miejskich podatków. Liliusz został zobowiązany dokonywać corocznie czyszczenia i strojenia instrumentu, natomiast za naprawy poważniejsze miał otrzymywać zapłatę. Organmistrz jest odnotowany jako obywatel Kazimierza w latach 1622–1653. Zapis ten stał się powodem nieuzasadnionych spekulacji na temat jego roli jako domniemanego budowniczego kazimierskich organów, dla których los – w niedługim czasie – nie okazał się sprzyjający. Nadszedł rok 1656 i poważne zniszczenia instrumentu, spowodowane przez szwedzkich żołnierzy: „chór muzyczny z organem [...] przez inkursyją szwedzką w roku 1656 zruynowanym”¹¹. W kolejnych aktach wizytacyjnych (1675, 1678, 1721) zapisano, że organy wymagają w znacznej części naprawy a w roku 1762 ks. K. Dębiński¹² jednoznacznie stwierdził: „organ o trzech klawiaturach przez barbarzyństwo wrogów zniszczony miał zaledwie parę głosów dźwięcznych resztę bowiem piszczałek rozkradziono”. Dopiero w 1782 roku odnotowano gruntowną reperację wszystkich 36 głosów, jednak bez jakiegokolwiek informacji na temat wykonawcy prac organmistrzowskich. Podczas wieku XIX stan instrumentu stopniowo się pogarszał. W 1863 roku wg *Opisu stanu probostwa kazimierskiego*¹³ „szczególnie organ, jeden z największych i najwspanialszych w Królestwie, dziś prawie zniszczony, wymaga znacznych funduszy na zrestaurowanie”. Remont organów został przeprowadzony w latach 1883–1884 „za stosunkowo małą sumę rubli srebrem 1200” – jego wykonawcą był organmistrz z Żelechowa, Stanisław Kaliszek. Zakres wykonanych przez niego prac niestety nie jest znany.

Prace remontowe w latach 1901, 1922, 1946 udokumentowane są podpisanymi w instrumentcie. Dokonano wtedy gruntownej przebudowy systemu powietrznego – zlikwidowano wówczas oryginalny system ośmiu miechów klinowych, wprowadzając dwa miechy magazynowe z mechanicznymi podawaczami. W 1952 roku remont przeprowadzał br. Teodor Wrzesień, reformata z klasztoru w Zakliczynie nad Dunajcem, m.in. instalując elektryczną dmuchawę, zasilającą w powietrze organowe miechy.

W roku 1959 parafia rozpoczęła przygotowania do gruntownej renowacji instrumentu, angażując firmę organmistrzowską Dominika

¹⁰ *Organy w kościele farnym w Kazimierzu Dolnym – Dokumentacja historyczna rok 1975*, Kazimierz Parfianowicz (Pracownia Dokumentacji Naukowo-Historycznej PKZ w Lublin), Aldona Sudacka (Pracownia Dokumentacji Naukowo-Historycznej PKZ w Krakowie), Archiwum PKZ Kraków (maszynopis).

¹¹ Tamże, s. 21.

¹² Tamże, s. 25.

¹³ Tamże, s. 26.

Biernackiego z Warszawy. Wówczas do Kazimierza przyjechali znani organiści-wirtuozi, profesorowie z Katedry Organów Państwowej Wyższej Szkoły Muzycznej w Krakowie¹⁴. Po dokonaniu oględzin instrumentu zgodnie przedstawili wniosek „aby tutaj niczego nie zmieniać, lecz dokonać rekonstrukcji dodając jedynie konieczne uzupełnienia”¹⁵. Natomiast organmistrzowie z firmy Biernackiego określili stan organów jako „zastraszający, katastrofalny, wymagający natychmiastowej rozbiórki”. Wacław Biernacki przedstawił nawet koncepcję wstawienia nowego instrumentu do oryginalnej, zabytkowej szafy, oprotestowaną przez zebranych członków międzyuczelnianej Katedry Organów. Ostatecznie nie podjęto przy organach żadnych prac.

Natomiast w 1972 roku udało się dokonać nagrania instrumentu na płytę długogrającą pt. *Na zabytkowych organach w Kazimierzu gra Feliks Rączkowski* (firma Veriton, nr XV-773). W zakończeniu komentarza do płyty napisano: „Pomimo złego stanu instrumentu nagranie oddaje jego walory brzmieniowe. Jest to zasługą zarówno reżysera, jak i organisty, który potrafił poradzić sobie z wiekowym mechanizmem i wytartą klawiaturą”¹⁶.

W 1973 roku rozpoczęto przygotowania do działań konserwatorskich przeprowadzanych na wielką skalę. Gruntowna konserwacja i renowacja wszystkich elementów instrumentu oraz szafy prospektowej została zrealizowana przez krakowską Pracownię Konserwacji Zabytkowych Organów PKZ w latach 1974–1982. Podczas przebiegu prac kilkakrotnie organizowane były merytoryczne narady z udziałem specjalistów z całego kraju. Decyzje konserwatorskie podejmowane były komisyjnie. Szczegółowe dokumentacje organów opracowali: historyczną – Aldona Sudacka (Kraków) oraz Kazimierz Parfianowicz (Lublin), instrumentoznawczą – prof. dr Jan Chwałek (Lublin). Krakowscy dokumentaliści: Lesław Heine i Jan Szyller sporządzili również unikalną w swoim zakresie inwentaryzację pomiarową organów, obejmującą ponad 100 różnych rysunków (rzuty i przekroje) w skali 1:10.

Organy fary kazimierskiej są bardzo cennym zabytkiem polskiej sztuki organmistrzowskiej. Wiadomo jednak, że nie wszystkie elementy organów pochodzą z początkowego okresu budowy tego arcydzieła. Problem ewentualnej rekonstrukcji instrumentu do stanu z I połowy XVII wieku pozostaje nadal sprawą otwartą.

Jędrzejów – opactwo oo. cystersów. Najstarszy na ziemiach polskich klasztor cystersów (założony w 1147 r.) stał się z biegiem czasu miejscem

¹⁴ Katedra Organów skupiała pedagogów z całego kraju, prowadzących naukę gry na organach w zakresie wirtuozowskim. Kierownikami katedry byli: prof. Bronisław Rutkowski (do 1964 r.), prof. Józef Chwedeć (do 1974 r.), prof. Jan Jargoń (do 1995 r.)

¹⁵ Teczka z dokumentami dotyczącą planowanego remontu organów (1959 r.) przechowywana w biurze parafialnym w Kazimierzu Dolnym [w:] *Organy w kościele farnym...*, Aneks XI, s. 39.

¹⁶ Tamże, Aneks III.

kultu bł. Wincentego Kadłubka, znanego kronikarza, który pod koniec swojego życia przywdział zakonny habit, w Jędrzejowie spędził ostatnie lata życia i tam zmarł w 1223 roku. W XVIII wieku Kuria Krakowska rozpoczęła starania o jego beatyfikację. Z tej okazji kościół oo. cystersów gruntownie odnawiano po niedawnym pożarze (w 1776 r.), rozbudowywano i barokizowano. Powstała także konieczność sprawienia nowych organów, które swoją bogatą oprawą i potężnym brzmieniem miały zapewnić wiernym niezapomniane wrażenia¹⁷. Tak szeroko zakrojone prace wymagały wielkich nakładów finansowych, ale należy pamiętać, że wówczas zakon cystersów należał do ważniejszych i dobrze uposażonych¹⁸. Budowniczy organów – organmistrz Józef Sitarski z Krakowa – miał przed sobą zadanie bardzo trudne – nowy instrument miał być możliwie jak największy, ale rozmieszczony na stosunkowo niewielkim chórze, zajmującym zachodnie przęsło niezbyt szerokiej (6,60 m) nawy głównej. Dodatkową powierzchnię dostarczała przestrzeń dawnej romańskiej empory, będącej pozostałością poprzedniego kościoła „grodowego” z lat 1109–1118, jeszcze z okresu przedcysterskiego¹⁹. Przestrzeń tej empory organmistrz przeznaczył na pomieszczenie bardzo rozbudowanej sekcji pedału, która miała liczyć aż 15 głosów – ostatecznie wybudowano „tylko” 10 głosów. Organy liczyły łącznie 43 głosy, rozmieszczone w trzech manualach i pedale. W tamtych czasach należały do największych w Polsce. Prospekt organowy – imponujący wielkością oraz bogactwem dekoracji figuralnej i ornamentalnej – został zakomponowany parawanowo, według formy architektonicznej opartej na rzucie litery „U”. Było to bezprecedensowe wówczas rozwiązanie na ziemiach Rzeczypospolitej, powtórzone kilkadziesiąt lat później podczas budowy słynnych nowych organów u cystersów w Oliwie.

W centralną część parteru szafy organowej wbudowano klawiatury oraz przyrządy rejestrowe (czyli manubria), którym nadano kształt ozdobnych kluczy odlanych z brązu. Wszystkich klawiatur jest pięć: cztery ręczne (manualy) oraz jedna nożna (pedał). Spośród czterech klawiatur trzy są samodzielne, kunsztownie wykonane z hebanu i kości słoniowej. Czwarta, dolna klawiatura jest ruchoma, wysuwana spod klawiatury pozytywu dolnego, funkcjonuje jako klawiatura transponująca grę o cały ton niżej (C = B). Sitarski zadbał także o kolejne, wówczas nowatorskie rozwiązanie – wszystkie manualy dysponują pełnym zakresem chromatycznym: C – f''' (54 klawisze). Działający w Saksonii (w tym samym okresie) wybitny

¹⁷ A. Sudacka, *Dokumentacja historyczna organów w kościele oo. cystersów w Jędrzejowie*, Kraków 1988, Archiwum PKZ Kraków (maszynopis).

¹⁸ *Monasticon Cisterciense Poloniae*, T. 1, red. Andrzej Marek Wyrwa, Jerzy Strzelczyk, Krzysztof Kaczmarek Poznań 1999, s. 131.

¹⁹ *Monasticon Cisterciense...*; klasztor jędrzejowski założono w miejscowości o pierwotnej nazwie Brzeźnica. Był pierwszą w Polsce siedzibą sprowadzonego z Burgundii zakonu cystersów.

organmistrz Gottfried Silbermann²⁰ wszystkie swoje instrumenty zbudował bez pierwszego Cis, a zakres klawiatur manualowych obejmował tylko cztery oktawy – czyli 48 klawiszy.

Budowę organów rozpoczęto w 1745 roku. Sygnatura budowniczego z dopisaną ręcznie datą 1748 umieszczona została w komorze klapowej wiatrownicy pozytywu dolnego. Treść drukowanej karty jest następująca:

Fecit Josephus Sitarski Instrumentorum quam Organorum Artifex
Anno D. 1748 d.28 august.²¹

Data ta na podstawie przeprowadzonych badań nie jest datą zakończenia budowy organów – prace trwały nadal a najbardziej prawdopodobnym terminem ukończenia jest przełom lat 1751/1752.

Prace konserwatorskie w Jędrzejowie rozpoczęły się po koniec 1975 roku. Pierwsza narada komisji konserwatorskiej, w której uczestniczyli m.in. ks. prof. Jan Chwałek, prof. Jan Jargoń, przedstawiciele urzędów konserwatorskich, władz zakonnych a także autor niniejszego artykułu (któremu powierzono prowadzenie badań instrumentoznawczych oraz dokumentację obiektu) odbyła się w listopadzie 1975 roku. Nikt z zebranych wówczas nie sądził, że skomplikowane prace konserwatorskie i rekonstrukcyjne okażą się tak czasochłonne – z przerwami trwały prawie 13 lat. Opracowano trzy obszerne dokumentacje: analityczno-historyczną (Aldona Sudacka), instrumentoznawczą (Jacek Kulig), rysunkową inwentaryzację pomiarową (Leszek Heine), wszechstronne sprawozdanie z działań konserwatorskich sporządził Kazimierz Czepiel.

Nikt także nie wyobrażał sobie, że ponowna inauguracja organów nastąpi dokładnie po 240 latach, licząc od dnia, w którym Józef Sitarski pozostawił swoją sygnaturę. 28 sierpnia 1988 roku ordynariusz kielecki, ks. biskup Stanisław Szymecki, podczas uroczystej mszy ponownie poświęcił instrument, oddany do użytku dla celów liturgicznych. Należy jednak podkreślić, że nie był to finał rozpoczętych przed laty działań, ponieważ konserwacja prospektu organowego nie została zakończona. Brakowało ornamentów i rzeźb, które wtedy nie były gotowe do ponownego zamontowania, bowiem nie wystarczyło środków finansowych na odtworzenie kolorystyki prospektu i prace pozłotnicze.

Dopiero po upływie kolejnych 9 lat prace konserwatorskie przy wszystkich elementach prospektu zostały definitywnie zakończone, rusztowania zniknęły i wspaniałe odnowione jędrzejowskie organy zachwyciły urodą swojej oryginalnej architektury. Wtedy także można było przystąpić do przeprowadzenia

²⁰ Gottfried Silbermann (1685–1751) – wybitny organmistrz, wybudował w Saksonii kilkanaście instrumentów, należał do grona znajomych J.S. Bacha.

²¹ Podkreślona data została wpisana ręcznie, inkaustem.

Organy w Jedrzejowie (1745–1751) w kościele oo. cystersów. Organmistrz: Józef Sitariski; fot. Tomasz Kalarus (2014)

finalnych działań organmistrzowskich, czyli ostatecznej intonacji i nastrojenia poszczególnych głosów, co zrealizowano w latach 1998/1999 pod merytorycznym nadzorem ks. prof. Jana Chwałka. Organy w Jedrzejowie – piękne i niepowtarzalne dzieło Józefa Sitariskiego – świadczące o minionej świetności cysterskiego opactwa, oczekiwały długo na właściwą renowację. Przetrwaly cały, trudny wiek XIX, uniknęły wojennych szkód i rekwizycji i wtedy zakonnicy oraz mieszkańcy Jedrzejowa dopiero pod koniec XX wieku zrozumieli i docenili skarb, który doczekał swojego renesansu.

Jędrzejowskie organy – po upływie 270 lat – są nadal żywym świadectwem najlepszych tradycji polskiej sztuki organmistrzowskiej. W świetle uzyskanych rezultatów badań źródłowych oraz instrumentoznawczych znaczenie dokonań Józefa Sitariskiego, sprawia, że niewątpliwie możemy zaliczyć go do grona uznanych, wybitnych polskich twórców – budowniczych organów²². Świadczy o tym także projekt, sporządzony przez niego w 1752 roku, dotyczący budowy nowych organów dla Katedry na Wawelu²³. Jest to czteroczęściowy manuskrypt, napisany własnoręcznie, sygnowany przez Sitariskiego, zawierający jego opinię o istniejących wówczas w katedrze

²² J. Kulig, *Organy Józefa Sitariskiego w opactwie cystersów w Jedrzejowie – arcydzieło polskiej XVIII-wiecznej sztuki organmistrzowskiej* [w:] *Artificium ars scientia...*, s. 289–313.

²³ Ten obszerny dokument został odnaleziony przez Aldonę Sudacką w roku 1977 podczas kwerendy w Archiwum Katedralnym na Wawelu.

nieczynnych organach oraz szczegółowy opis i dyspozycję nowego, 30-głosowego instrumentu.

Zarządzający wówczas kościołem katedralnym ks. kanonik Jacek Łopacki zaplanował wykonanie nowego chóru muzycznego (nad portalem głównym w zachodniej ścianie), na którym miały stanąć nowe organy. W manuskrypcie Sitarskiego znalazł się także dokładnie opisany zakres wszelkiego rodzaju prac rzemieślniczych (Projekt do zrobienia Organ Wielkich Katedralnych Krakowskich) a także szczegółowy kosztorys (Regestr Ekspensy Organney)²⁴. Dzięki staraniom ks. Łopackiego Kapituła podjęła decyzję o realizacji projektu. W latach 1756–1757 stanął w głównej nawie katedry nowy, marmurowy chór muzyczny wg planów sporządzonych przez arch. Franciszka Placidiego, ostatecznie jednak – niedokończony. Dalszych działań nie prowadzono – jedną z przyczyn była śmierć krakowskiego ordynariusza bpa Andrzeja St. K. Załuskiego (1758 r.), a trzy lata później odszedł także ks. kanonik Jacek Łopacki, który zmarł w Rzymie w 1761 roku. Stało się to definitywną przyczyną zaprzestania kontynuacji rozpoczętego w katedrze projektu.

Kraków – kościół św. Katarzyny. W 1977 roku zlecono Pracowni Organów konserwację niewielkich organów z prezbiterium krakowskiego kościoła św. Katarzyny.

Budowniczym tego 9-głosowego instrumentu, ulokowanego w 1867 roku na niewielkim chórze, zawieszonym na północnej ścianie prezbiterium, był znany krakowski organmistrz Ignacy Wojciechowski. 8 głosów funkcjonowało w manuale, 1 głos (Subbas 16) w pedale. W prospekcie umieszczono piszczałki pryncypału 8'. Instrument ten na początku lat 50. XX wieku był remontowany i powiększono zakres tonalny pedału, dostawiając pneumatyczną wiatrownicę z dodatkowymi piszczałkami Subbasu (14 sztuk) oraz nową klawiaturę nożną (27 klawiszy).

W oryginalnym instrumencie Wojciechowskiego zakres tonalny pedału obejmował tylko jedną oktawę – wiatrownica ulokowana była pionowo a 13 krytych, drewnianych piszczałek Subbasu 16' ulokowano w układzie poziomym. Klawiatura pedałowa była krótka i liczyła tylko 13 klawiszy.

Organy demontowano w pośpiechu, ponieważ rozpoczęły się wówczas prace remontowe w prezbiterium. Większość piszczałek wyjęli wcześniej robotnicy – leżały na strychu kościelnym w wielkim nieładzie. Po przewiezieniu do pracowni dokonano inwentaryzacji wszystkich elementów – brakowało części piszczałek metalowych (małych), pozostałe były bardzo pogięte, połamane i zgniecione. Postanowiono dokonać konserwacji instrumentu, powracając do oryginalnego stanu. Wymagało to także rekonstrukcji brakującej 3-chórowej mixtury oraz zlikwidowania pneumatycznej przeróbki sekcji pedału, czyli przywrócenia starej, krótkiej klawiatury nożnej, liczącej

²⁴ J. Kulig, *Niezrealizowane organy Józefa Sitarskiego w katedrze na Wawelu*, „Pro Musica Sacra”, Nr 9: 2011, s. 77–88.

13 klawiszy. Podjęto próby odnalezienia w zakamarkach dawnego klasztoru augustianów²⁵ oryginalnego pedału. Rezultat poszukiwań przeszedł wszelkie oczekiwania – w pomieszczeniach gotyckiego ryzalitu wschodniego skrzydła klasztoru znaleziono pozytyw z początku XVII wieku. Obiekt ten – jak się okazało – znajdował się w klasztorze od 1939 roku jako depozyt, przekazany przez zarząd Katedry na Wawelu.

Pozytyw „katedralny”. Organy przenośne, 6-głosowe pochodzące z początku XVII wieku, organmistrz nieznany. Jak wykazały badania archiwalne od początku istnienia instrument ten znajdował się w katedrze, był kilkakrotnie wykazywany w ewidencji podcałkowicie do 1730 roku. Później przekazano go do kościoła Bożego Miłosierdzia na Smoleńsku. Ta niewielka świątynia była (i aktualnie pozostaje) pod kuratelą wawelskiej katedry. W tamtych czasach zarządzał tym kościołem ks. Gerwazy Gorczycki, kompozytor i dyrektor wawelskiej kapeli, który na tym pozytywie niewątpliwie grywał. W spisach inwentaryzacyjnych na Smoleńsku instrument jest kilkakrotnie odnotowywany przez cały wiek XIX – w 1938 roku jako nieczynny przekazany do katedry, skąd rok później – jako depozyt – został oddany na przechowanie do klasztoru augustianów, ponieważ [podobno – J.K.] kuria zamierzała tam w przyszłości urządzić muzeum diecezjalne.

Odnalezienie tego pozytywu w 1977 roku było sporą sensacją, ponieważ uważano, że wszystkie zabytkowe instrumenty tego typu w Polsce w liczbie kilkunastu są już znane i skatalogowane. W instrumencie brakowało prawie wszystkich piszczałek metalowych oraz prawie połowy piszczałek drewnianych. 4 głosy miały zasuwę rejestrowe dzielone na bas („na lewą rękę”) i dyszkant („na prawą rękę”). Niekompletna była klawiatura, brakowało także jednej ażurowej rzeźby. Prace konserwatorskie i rekonstrukcyjne trwały do kwietnia 1978 roku. Po ich zakończeniu podjęto pierwsze próby nastrojenia organów i wówczas okazało się, że zostały przez organmistrza od początku przeznaczone do gry w szczególnie wysokim stroju: ton C = Dis. Głosem podstawowej wysokości jest drewniany flet kryty 8', którego najdłuższy rezonator posiada długość odpowiednią dla wysokości dźwięku Dis.

Dębno Podhalańskie – pozytyw szkatulny (XVIII w.). Pierwsza próba przewiezienia tego małego instrumentu do krakowskiej pracowni we wrześniu 1977 roku zakończyła się fiaskiem. Ekipa konserwatorska napotkała w Dębnie zdecydowany opór miejscowej ludności, która przybiegła do kościoła z okolicznych pól i nie pozwoliła zabrać organów, pomimo

²⁵ Kościół św. Katarzyny od początku istnienia (1345–1378) funkcjonował wraz z klaszturem augustianów. Podczas kilku wieków uzyskał bogate wyposażenie. Okres XIX w. to czas postępującego upadku świątyni, która nawet na kilkadziesiąt lat utraciła funkcje sakralne. Kasatę klasztoru augustianów przeprowadził w 1946 r. ordynariusz krakowski kardynał Franciszek Sapieha.

okazania wszystkich potrzebnych pozwoleń. Argumentowano, że niedawno z kościołka zabrano do konserwacji cenną rzeźbę, która dotychczas do Dębna nie powróciła. Dopiero po kilku tygodniach, po interwencji krakowskiej kurii oraz okazaniu dodatkowych oświadczeń odpowiednio opieczętowanych, udało się pokonać nieufność parafian i przewieźć pozytyw do Krakowa. Podczas realizacji działań konserwatorskich przyjechała do pracowni delegacja z Dębna, aby sprawdzić wiarygodność okazanych oświadczeń i zapoznać się z przebiegiem prac. Taki przypadek zdarzył się tylko raz podczas ponad 20-letniej działalności firmy. Pozytyw szkatulny z Dębna okazał się najmniejszym, jaki restaurowano w krakowskiej pracowni. Był to instrument 5-głosowy, podstawę brzmienia stanowił flet kryty 4'. Działania konserwatorskie zakończono na początku kwietnia 1978 roku.

W dniach 17 i 18 kwietnia 1978 roku krakowski oddział PKZ zorganizował międzynarodowe sympozjum „Organy Zabytkowe”. Obradowano w salach Pałacu Sztuki w Krakowie, gdzie również wystawiono liczne eksponaty – elementy restaurowanych instrumentów.

W wielkiej sali zostały zmontowane organy Ignacego Wojciechowskiego z prezbiterium kościoła św. Katarzyny w Krakowie oraz dwa pozytywy: krakowski „katedralny” i szkatulny z Dębna Podhalańskiego. Na zakończenie konferencji, podczas specjalnego koncertu na eksponowanych w wielkiej sali pozytywach, zagrane zostały utwory muzyki dawnej, natomiast na organach Wojciechowskiego koncerty organowe G. F. Haendla wykonał Jacek Kulig z towarzyszeniem orkiestry Capella Cracoviensis pod dyr. Stanisława Gałońskiego. Referaty przedstawione podczas konferencji zamieszczono w publikacji: *Sympozjum Organy Zabytkowe, Kraków 17–18 IV 1978 r. Materiały*²⁶.

Jesienią roku 1978 do pracowni przywieziono niewielkie lecz bardzo cenne organy – był to 6-głosowy **pozytyw z klasztoru klarysek w Starym Sączu**, datowany na I połowę XVII wieku. Instrument ten był w klasztorze starosądeckim przechowywany za klauzurą i dlatego jego stan był nieporównywalnie lepszy od organów dotychczas w pracowni restaurowanych. Zachowały się w komplecie piszczałki metalowe i drewniane poszczególnych rejestrów wraz oryginalnym regałem – tzw. „głosem jęczymkowym” o specjalnej, „miniaturowej” budowie, który w polskim, dawnym budownictwie organowym występował, ale nigdzie – poza Starym Sączem – nie przetrwał. Organy nie były sygnowane, natomiast detale budowy tego instrumentu pozwalały twierdzić, że jest on zagranicznej proveniencji – wskazywano na rejon południowych Niemiec.

²⁶ *Sympozjum Organy Zabytkowe, Kraków 17–18 IV 1978 r. Materiały* / [Jan Chwałek i inni], Kraków, 1978.

Jak się okazało (prawie po 10 latach) pozytyw ten został przedstawiony w fachowej literaturze przez szwedzkiego organmistrza jako dzieło z warsztatu Nicolausa Manderscheidta (1580–1662), organmistrza norymberskiego, który wówczas specjalizował się w konstrukcji podobnych, małych instrumentów²⁷. Po przeprowadzeniu wszystkich działań konserwatorskich, rekonstrukcji pierwotnego ulokowania miechów oraz wykonaniu szczególnie wnikliwej dokumentacji (prześwietlenia kłoców wiatrownicy aparatem rentgenowskim) pozytyw wrócił w 1979 roku do Starego Sącza.

Podczas koncertu festiwalowego²⁸ na odrestaurowanym instrumencie utwory organowe (pochodzące ze zbiorów starosądeckiego klasztoru) zagrał Jacek Kulig. Pozytyw został następnie przekazany zgromadzeniu ss. klarysek, po czym „zagłębił się w czeluściach klasztornej klauzury”²⁹.

Jesienią 1978 roku, w drewnianym, zabytkowym, dawnym kościele parafialnym w **Rabce** (od 1936 roku pełniącym funkcje muzealne) odbył się uroczysty koncert, podczas którego ponownie zabrzmiały nieczynne od 50 lat organy, zbudowane dokładnie 200 lat wcześniej, w roku 1778. Ten 13-głosowy instrument nie funkcjonował od czasów, kiedy w latach 30. XX wieku stanęła nieopodal nowa, murowana świątynia parafialna. Wówczas stare organy w muzeum zaczęły „kusić” różnych ciekawskich, którzy na pamiątkę lub dla zabawy wyciągali różnej wielkości piszczałki. I tak po kilkunastu latach na chórze stał już zdekompletowany, nieczynny instrument. Aby zwiedzający nie oglądali dokonanych zniszczeń, pozbawiony piszczałek prospekt organowy zastąpiono lnianym, udrapowanym płótnem.

W takim stanie obiekt przekazano w roku 1975 do konserwacji, która w zakresie prac przy tym instrumencie stała się w przeważającej części rekonstrukcją. Okazało się również, że organy kryją tajemnicę – podczas demonstacji kłap tonowych w komorze wiatrownicy manualowej odkryto wklejony tam list, napisany na czerpanym papierze, adresowany do organmistrza w Zatorze, podpisany przez księdza Alana Zubrzyckiego z Tyńca. Treść listu jest następująca: „Panu NN. Orgarmistrzowi a WMc Panu należy w Zatorze” „Lubo niejestem znajomy, jednakowoż dopraszam się Wć Pana, abyś chciał przyjechać do Tyńca, miechy do organ nowe zrobić, rzetelnie zapłacę, a to przed Wielkanocą, fura to będzie z Łączan gdy Wć Pan przyjedziesz, proszę bez zawodu y jestem WMWMC Pana prawdziwym sługą Z Tyńca d. 31 marca 1775. X Alan Zubrzycki Ekonom [?]”.

²⁷ M. Kjersgaard, *Dokumentation af te Manderscheidt-positiv*, „Dansk Orgelårbog” 1985/1986.

²⁸ Starosądecki Festiwal Muzyki Dawnej jest imprezą organizowaną od 1978 r.

²⁹ Nagranie brzmienia instrumentu, zrealizowane w Starym Sączu w kościele klarysek w 1979 r., znajduje się w archiwum Polskiego Radia. W ostatnich latach pozytyw był kilkakrotnie udostępniany przez zgromadzenie ss. klarysek dla nagrań i koncertów festiwalowych.

Obecność tego dokumentu³⁰ w wiatrownicy organowej nie wyjaśniała jednakże, kto był twórcą organów, zbudowanych w rabczańskim kościele w 1778 roku. Organmistrzem w Zatorze był Jakub Stankiewicz, wiadomo również, że kościół i klasztor tyniecki doznały poważnych zniszczeń podczas walk konfederatów barskich z Rosjanami w latach 1771–1772. Stankiewicz otrzymał list z Tyńca w roku 1775, wtedy w Rabce trwały prace przy rozbudowie kościoła i organów tam jeszcze nie było. Znaki zapytania pozostały bez odpowiedzi przez kilkanaście lat – wyjaśnienie nastąpiło dopiero w roku 1992 a miało istotny związek z budową Zalewu Czorszyńskiego³¹.

Prace przy konserwacji instrumentu trwały ponad 2 lata. Zrekonstruowano prawie wszystkie piszczałki metalowe w 7 głosach manualowych – łącznie 391 sztuk, zachowało się tylko 12 sztuk oryginalnych. W pedale wszystkie 3 głosy były złożone z piszczałek drewnianych, w większości oryginalnie zachowanych (w tym głos 16' o otwartych rezonatorach), a brakujące również zrekonstruowano. Po zakończeniu wszelkich działań konserwatorskich w 1978 roku postanowiono wykorzystać szczególnie zbieg dat: 1978 i 1778, ponieważ wtedy wg inskrypcji na kartuszu, umieszczonym w centralnej części chóru muzycznego, organy zbudowano:

AD MAIOREM DEI GLORIAM AEDIFICATUM ET INAURATUM
ANNO D~NI 1778 Die 17 7-bris.³²

Uroczysty koncert z okazji inauguracji organów w 200 lat po ich wybudowaniu zorganizowano w niedzielę 15 listopada 1978 roku. W pierwszej części zabrzmiał instrument solo w repertuarze muzyki dawnej, w części drugiej orkiestra Capella Cracoviensis pod dyr. Stanisława Gałońskiego wykonała utwory G. F. Haendla: *Concerto grosso D-dur op.6 nr 5* oraz *Koncert organowy g-moll*. Na organach grał Jacek Kulig.

Kolejnym, nieczynnym od lat, zdewastowanym instrumentem, były 8-głosowe organy z **Porąbki Uszewskiej**, z kościoła św. Andrzeja, datowane na rok 1685, niesygnowane. Przejęte do konserwacji w roku 1979 jako obiekt zniszczony, który parafia przed laty przeznaczyła do likwidacji. Odrestaurowane w 1980 roku trafiły jako czynny, zabytkowy instrument do Muzeum Zamek w Dębnie (brzeskim).

W następnym, 1981 roku, przejęto do konserwacji niewielkie, 8-głosowe, 1-manuałowe organy z przełomu XVII/XVIII wieku z drewnianego, gotyckiego kościoła w **Woli Radziszowskiej**. Na zakończenie prac renowacyjnych odbył się specjalny koncert dawnej muzyki organowej w wykonaniu Tomasza

³⁰ J. Kulig, *Organy (1778 r.) w dawnym kościele* [obecnie Muzeum im. W. Orkana] w Rabce – dokumentacja konserwatorska, Archiwum PKZ SA Kraków 1992, (maszynopis).

³¹ Wyjaśnienie nastąpi w dalszej części artykułu, dotyczącej organów w Maniowych.

³² J. Kulig, *Organy (1778)...*, s. 5.

Nowaka. Słuchacze przyjechali na tę imprezę z Krakowa autokarem. Z mieszkańców Woli – poza ks. proboszczem – na koncercie nie było nikogo.

Z początkiem 1982 roku do pracowni przywieziono uszkodzone podczas pożaru organy z **Bierunia Starego**, z kościoła św. Walentego, pochodzące z II połowy XVII wieku. Największym zniszczeniom uległy: szafa organowa, dekoracyjne elementy snycerskie i wiatrownica. Usuwanie szkód tego rodzaju wymagało zastosowania metod innych od dotychczas stosowanych, ale okazało się to trudnością, którą dało się przezwyciężyć. W grudniu tego roku gruntownie odrestaurowane 8-głosowe organy wróciły do zabytkowego, drewnianego kościoła w Bieruniu. Po przeprowadzeniu intonacji i strojenia poszczególnych głosów i po dokonaniu komisyjnego odbioru, instrument przekazano do użytkowania.

Relacjonując działalność pracowni z perspektywy minionych 25 lat nie trudno zauważyć, że spośród 34 odrestaurowanych obiektów najliczniejszą grupę stanowiły organy niewielkie, 1-manuałowe, liczące 7, 8 lub 9 głosów, zbudowane w XVII i XVIII wieku. Kolejne, poddane konserwacji w okresie 1983–1986 podobnej wielkości organy pochodziły z kościołów w **Jadownikach**, **Mostku**, **Tokarni** oraz w **Chęcinach**.

Najmniejsze, restaurowane instrumenty to pozytywy, czyli organy przenośne. Przedstawione już relacje obejmowały obiekty z krakowskiej Katedry na Wawelu (XVII w.), Dębna Podhalańskiego (XVIII w.), Starego Sącza (XVII w.). W latach następnych w krakowskiej pracowni znalazły się pozytywy z Dalewic, Imbramowic, Lipnicy Murowanej oraz Maniowych.

Pozytyw z Dalewic został przypadkowo odnaleziony (we fragmentach) przez Kazimierza Czepiela podczas inwentaryzacji zdemontowanego wyposażenia drewnianego kościółka. Rozproszone, zniszczone elementy (XVII/XVIII w.) pochodziły z niewielkiego, 4-głosowego instrumentu. Znalazła się także szafa prospektowa – jak się później okazało – stanowiąca o szczególnej urodzie tego pozytywu. Po konserwacji i rekonstrukcji aparatu brzmienia instrument był ekspozowany w Krakowie w 1980 roku w kościele św. Idziego, podczas kolejnego festiwalu „Dni Muzyki Organowej”. Utwory organowe dawnych mistrzów przedstawiła publiczności Aleksandra Gawlik. Po zakończonej ekspozycji pozytyw został przekazany parafii w Niegardowie.

W kościele klasztornym w **Imbramowicach** pozytyw z XVIII wieku usytuowany jest w centralnej części balustrady chóru muzycznego. Konserwację tego małego instrumentu wykonano w 1984 roku.

Lipnica Murowana słynie z drewnianego kościółka św. Leonarda, wybudowanego w XV wieku poza murami miasteczka. Dzięki temu położeniu zabytek ten szczęśliwie ocalał – na przestrzeni wieków Lipnica została trzykrotnie zniszczona przez pożary! Pozytyw szkatulny z kościółka przekazano do konserwacji w roku 1989. Wykonany w XVII wieku przez nieznanego organmistrza był stosunkowo dobrze zachowany, 5-głosowy aparat brzmienia wymagał niewielu rekonstrukcji. Po powrocie do Lipnicy jest

*Pozytyw z kościoła św. Leonarda w Lipnicy Murowanej. Organmistrz: nieznany.
Stan po konserwacji (1989); fot. Marcin Kulig (1989)*

przechowywany w budynku parafii i wykorzystywany podczas koncertów muzyki dawnej, organizowanych w tym kościółku.

Pozytyw szkatulny (4-głosowy) z dawnej **kaplicy dworskiej w Maniowach** (XVIII w.) był ostatnim instrumentem restaurowanym w krakowskiej pracowni. Po zakończeniu działań konserwatorskich został przekazany jako depozyt parafii w Maniowach Nowych w 1993 roku.

W 1983 roku z inicjatywy Andrzeja Szwalbe, dyrektora Filharmonii Pomorskiej w Bydgoszczy, do pracowni trafiły **organy „gabinetowe”** z roku 1764 – dzieło gdańskiego organmistrza Gottfrieda Weinerta. Obiekt (odnaleziony w miejscowości **Swornegacie**³³) wymagał częściowej rekonstrukcji brakujących piszczałek oraz elementów szafy organowej. Po realizacji wszystkich prac instrument ustawiono w Sali Kameralnej Filharmonii Pomorskiej, główna prezentacja (grał Jerzy Erdmann) odbyła się podczas zorganizowanego w 1983 roku sympozjum dotyczącego kolekcji zabytkowych fortepianów³⁴.

W Krakowie w II połowie XIX wieku działalność organmistrzowską prowadził **Ignacy Wojciechowski**, który wybudował 9-głosowe organy w prezbiterium kościoła św. Katarzyny (odrestaurowane przez pracownię w 1978 r.) oraz 8-głosowe **organy w kościele św. Idziego**, oddane do użytku po konserwacji i częściowej rekonstrukcji w 1988 roku. Rok później były prowadzone prace

³³ *Barokowe organy ze Swornigaci na Pomorzu*, z. 1, Bydgoszcz 1983.

³⁴ *Kolekcja zabytkowych fortepianów Filharmonii Pomorskiej*, Bydgoszcz 1987.

renowacyjne w **Giebułtowie** przy 7-głosowych organach (ok. 1870 r.), których budowniczym był także Wojciechowski.

Drugim organmistrzem, czynnym w Krakowie w tym okresie, był **Antoni Szymon Sapalski** (1822–1890, syn profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego), znany jako budowniczy kilkunastu niewielkich instrumentów oraz autor pierwszego w Polsce, wydanego drukiem w Krakowie, podręcznika o budowie organów *Przewodnik dla organistów* (1880 r.). Jedne z budowanych przez Sapalskiego organów znajdują się w **kościelie Niepokalanego Poczęcia NMP przy ul. Kopernika w Krakowie**. Jest to instrument 7-głosowy (manuał + pedał), odrestaurowany w 1989 roku.

Podobnej wielkości organy, wykonane przez Sapalskiego w **kościelie św. Marcina w Zdrożu**, przekazano do konserwacji w roku 1982. W tym samym czasie parafia zamówiła nowe organy, które organmistrz z Modlnicy, Henryk Siedlar ustawił na opróżnionym chórze muzycznym. Działania te były dowodem, że zmierzano do likwidacji starego instrumentu. Jednakże władze parafii przekonano, że tego rodzaju zamiary są nierealne i niedopuszczalne. Organy Sapalskiego po zakończeniu prac konserwatorskich powróciły do Zdroża – zostały ustawione jako instrument pomocniczy w bocznej nawie. Dotrwały tam do roku 2015, później parafia przekazała je do klasztoru w Imbramowicach³⁵.

Organmistrzem prowadzącym aktywną działalność w Galicji od końca XIX wieku był **Tomasz Fall**, który swój warsztat ulokował w **Szczyrzcycu**. Wybudował lub wyremontował ponad 40 organów. Krakowska pracownia zajmowała się trzema instrumentami Falla. W latach 1978–1979 przystąpiono do rekonstrukcji aparatu brzmienia w małych, 4-głosowych organach z romańskiego **kościelie Najświętszego Salwatora w Krakowie**³⁶, gdzie „nieznani sprawcy” wykradli z instrumentu wszystkie metalowe piszczałki. Organy ponownie uruchomiono jesienią 1979 roku.

W krakowskiej **bazylice Najświętszej Marii Panny** Tomasz Fall w 1899 roku wybudował niewielkie **organy w nawie północnej**, ulokowane na małym, renesansowym chórze. W latach 60. XX wieku instrument ten przebudowano i powiększono a następnie połączono z aparatem gry rozbudowanych ponad miarę organów wielkich. W latach 1987–1989 zbudowano nowe organy wielkie w Bazylice Mariackiej. Instrumentowi Falla postanowiono wtedy przywrócić oryginalny stan i pierwotną dyspozycję – zadanie to powierzono krakowskiej pracowni. Prace rekonstrukcyjne i renowacyjne

³⁵ Informację o tym niecodziennym zdarzeniu przekazał autorowi w 2016 r. dr hab. Krzysztof Urbaniak – rzeczoznawca Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Tego rodzaju praktyki wymagają zgody Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

³⁶ Kościół był wówczas nieczynny z powodu prowadzenia wykopaliskowych prac archeologicznych. Organy były jedynym elementem wyposażenia wnętrza świątyni, który w kościele pozostawiono.

zrealizowano w roku 1991. W tym samym roku zapadła decyzja o konieczności demontażu oraz zabezpieczenia organów T. Falla zbudowanych przed 1910 rokiem w **kościelie w Drogini**, który w niedługim czasie, z powodu budowy zbiornika wodnego w Dobczycach, przeznaczono do likwidacji. Zdemontowany instrument, liczący 16 głosów (2 manualy + pedał) postanowiono ulokować w nowo budowanym kościele w **Osieczanach**, blisko brzegów Zalewu Dobczyckiego.

Podobny do kościoła w Drogini los miał spotkać **Maniowy**: wioskę oraz kościół położone nad brzegiem Dunajca, w rejonie, gdzie prowadzono szeroko zakrojone prace przy budowie tamy w Niedzicy i na Zalewie Czorszyńskim. Kościół zbudowany w 1801 roku miał późnorokokowe wyposażenie (ołtarz, ambona) a także 11-głosowe organy – datowane (jak się okazało) w 1781 roku. Decyzja o demontażu wyposażenia świątyni zapadła – krakowskiej pracowni zlecono z początkiem kwietnia 1992 roku rozebranie instrumentu i przewiezienie do Krakowa. Podczas prac demontażowych w wiatrownicy manualowej odkryto sygnaturę budowniczego oraz zapis o treści niemal wzruszającej: „Maryjo Najświętsza Syna Ma [...] Proszę nieracz pogardzić lichą pracą moją Ten pozytyw stanął w roku 1781 za pilnym staraniem [...] Pleb. Tynieckiego. Jakub Stankiewicz Orgarmistrz i mieszczanin w Zatorze”.

Czytający sygnaturę autor tego artykułu przypomniał sobie natychmiast rok 1775 i odnaleziony wówczas w organach z Rabki list, w którym X. Alan Zubrzycki z Tyńca zwraca się z prośbą do organmistrza w Zatorze o przyjazd do klasztoru i wykonanie nowych miechów w marcu 1775 roku³⁷.

Wniosek był oczywisty – organmistrz **Jakub Stankiewicz** do klasztoru dotarł i zapewne wtedy potrzebne miechy zrobił, ale z całą pewnością 6 lat później postawił w tynieckim kościele nowe organy. Instrument ten funkcjonował tam aż do roku 1959, kiedy to benedyktyni, podejmując zamiar budowy nowych organów, odstąpili stare **kościółowi św. Mikołaja w Maniowach**. Zakup realizował proboszcz ks. Franciszek Siuda za kwotę 7 tysięcy złotych³⁸. Prace demontażowe, przeniesienie i remont instrumentu zlecono wówczas organmistrzowi Ziemiańskiemu³⁹, który pozostawił na obudowie sekcji pedałowej swoją sygnaturę: „Organ przenoszony i remontowany w 1959 roku przez firmę B. Ziemiański”⁴⁰. Ziemiański przeprowadzał wcześniej w Tyńcu prace remontowe przy organach Jakuba Stankiewicza, które potwierdził własnoręcznym wpisem w roku 1946⁴¹.

³⁷ J. Kulig, *Sprawozdanie z prac przy 11-głosowych organach z kościoła św. Mikołaja w Maniowach*, Archiwum PKZ SA Kraków 1992, (maszynopis).

³⁸ Tamże, s. 8.

³⁹ Tamże.

⁴⁰ Tamże.

⁴¹ Tamże.

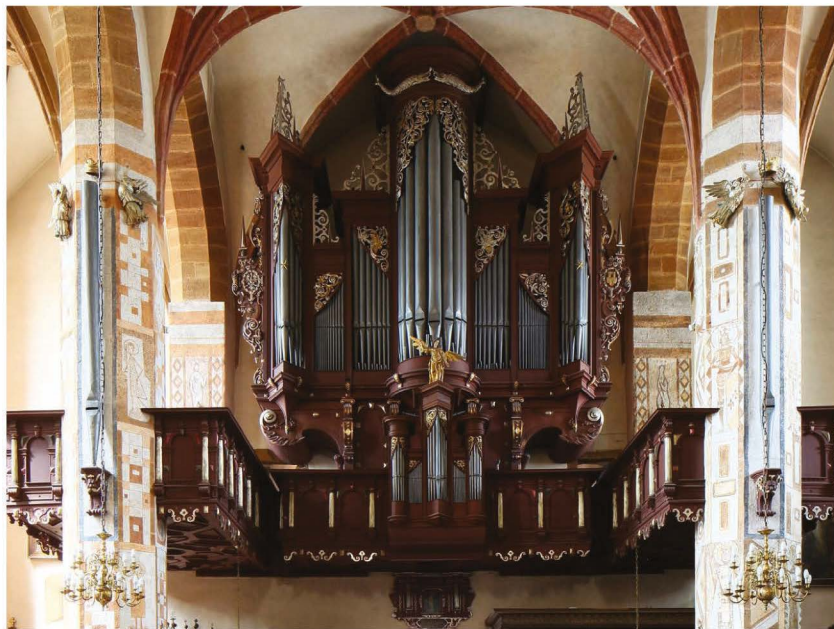
Po instalacji organów w kościele św. Mikołaja w Maniowach, balustradę chóru muzycznego ozdobiono drewnianymi płaskorzeźbami o tematyce muzycznej i ornamentyce roślinnej, wykonanymi przez lokalnego snycerza. Całość – czyli organy i parapet chóru tworzyła dosyć dobrą kompozycję. Pracami demontażowymi w Maniowach objęto także drewniane płaskorzeźby parapetu chórowego. W krakowskiej pracowni przeprowadzone wszelkie konieczne działania konserwatorskie przy wszystkich elementach instrumentu. Najwięcej trudu włożono w renowację oryginalnych cynowych piszczałek prospektowych z 1781 roku – należało usunąć wgniecenia, uszkodzenia i przemalowania „srebrzanką”.

Montaż organów w nowym (jeszcze niewykończonym) kościele w **Czorsztynie Nadzamczu** rozpoczęto 15 czerwca 1992 roku. Wewnątrz nieustannie trwały prace wykończeniowe, utrudniając w znacznym stopniu przebieg działań przy instrumencie. Podczas prac montażowych nie miało to większego znaczenia, lecz uniemożliwiało intonację i strojenie. Niemniej do dnia 23 czerwca 11-głosowe organy były ustawione, zmontowane i wyregulowane. Później trwał „wyścig z czasem”, ponieważ na dzień 27 czerwca zaplanowano poświęcenie kościoła przez J.E. ks. Kardynała Franciszka Macharskiego. Udało się przygotować połowę instrumentu⁴² – podczas uroczystej liturgii mszalnej na organach grał Jacek Kulig. W następnych tygodniach kontynuowano prace wykończeniowe, intonację i strojenie. Komisyjny odbiór organów przeprowadzono 4 sierpnia 1992 roku.

Rok wcześniej (1991) zespół krakowskiej pracowni przystąpił do konserwacji kolejnego, czwartego dużego instrumentu – 27-głosowych organów w **kościelach św. Katarzyny w Krakowie**, zbudowanych w latach 1893–1896 przez firmę organmistrzowską **Jana Śliwińskiego** ze Lwowa. Realizacja działań konserwatorskich wiązała się z koniecznością usunięcia wprowadzonej przez firmę Biernackiego w latach 50. XX wieku pneumatycznej dostawki (typu multiplex) dla dodanego wówczas do dyspozycji głosu języczkowego (Trompet). Renowację znakomitego instrumentu lwowskiego organmistrza zakończono w 1992 roku.

W tym samym okresie (1991–1992) w **kościelach św. Wojciecha w Krakowie** dokonano rekonstrukcji 6-głosowych organów. Oryginalny instrument uległ całkowitej likwidacji i przebudowie na system stożkowy (pneumatyczny) w latach 50. XX wieku. Pozostała jednak wiatrownica klapowa oraz kłocę piszczałkowe i szafa prospektowa z połowy XVIII wieku. Udało się także odnaleźć w archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego pochodzący z wieku XVIII opis organów, zawierający dokładną liczbę piszczałek metalowych i drewnianych. Pozwoliło to przystąpić do realizacji prac rekonstrukcyjnych instrumentu wraz z aparatem brzmienia, czyli kompletem piszczałek 6 głosów.

⁴² Zintonowano i nastrojono Pryncypał 8', Salicional 8', Oktawę 4', Quintę 3', Piccolo 2”.

Olkusz – kościół parafialny św. Andrzeja. Organy 1617–1623. Organmistrz: Hans Hummel. Stan po konserwacji; fot. Tomasz Kalarus (2014)

W 1989 roku zlecono pracowni przeprowadzenie demontażu niewielkich 8-głosowych organów w **Ryczowie** wykonanych z początku XIX wieku przez sądeckiego organmistrza **Jana Grocholskiego**. Po przeprowadzeniu koniecznych działań konserwatorskich, zgodnie z zamiarami urzędu ochrony zabytków, instrument powrócił pod koniec 1989 roku do tego samego drewnianego kościółka, ale już przeniesionego na teren skansenu w Wygiełzowie-Lipowcu⁴³.

Organy Hansa Hummela w Olkusz, w kościele św. Andrzeja były obiektem, przy którym realizacja działań konserwatorskich trwała najdłużej – prace prowadzono w latach 1974–1986 oraz 1990–1992. Liczne przerwy w realizacji działań były spowodowane brakiem środków finansowych, a także reformą administracyjną.

Na początku tego opracowania znalazły się informacje o historii olkuskich organów, świadczące też o szczególnej wartości tego zabytku. Organy budowane przez Hummela od 1617 do 1624 roku (umowa z władzami Olkusza na kwotę tysiąca florenów) były – jak na owe czasy – dziełem imponującym, niestety nieukończonym. Organmistrz wykonał zdecydowaną większość

⁴³ Skansen obecnie funkcjonuje pod nazwą Muzeum – Nadwiślański Park Etnograficzny w Wygiełzowie i Zamek Lipowiec.

prac – miasto wypłaciło mu z ogólnej, przewidzianej umową sumy tysiąca florenów kwotę 925 florenów. Wyjechał do Lewoczy, gdzie pracował do 1630 roku budując nowe organy w kościele św. Jakuba na podstawie podpisanej tam w 1615 roku umowy. Do Olkusza już nie powrócił. Organów w Lewoczy również nie było mu dane ukończyć. Był ścigany listem królewskim jako winien kradzieży materiałów i niedotrzymania umowy zawartej w 1618 roku z krakowskim kościołem Mariackim. Wzywany do zwrotu pobranych pieniędzy i stawienia się w Krakowie przed sądem, Hummel zakończył życie śmiercią samobójczą w Lewoczy, 9 lutego 1630 roku. Wszystkie nieukończono jego prace finalizował Jerzy Nitrowski: w Olkuszu w latach 1632–1633, w Lewoczy 1630–1633, w Krakowie 1638–1639.

Organy olkuskie były dużym instrumentem, liczącym 31 głosów, zawartych w trzech sekcjach: manual = 12 głosów, pozytyw = 10 głosów, pedał = 9 głosów. W kolejnych wiekach (do 1945 r.) były kilkakrotnie remontowane, jednak nie uległy żadnym większym przeróbkom lub modyfikacjom. W 1973 roku Wojewódzki Konserwator Zabytków w Krakowie zlecił PKZ wykonanie kompleksowych prac konserwatorskich organów w Olkuszu. Przeprowadzono gruntowną konserwację, renowację i częściową rekonstrukcję wszystkich elementów instrumentu i szafy organowej, zrealizowaną przez zespół Pracowni Konserwacji Organów oraz Pracownię Konserwacji Dzieł Sztuki (prospekt organowy, rzeźby, dekoracje, złocenia). Szczegółowe dokumentacje obiektu opracowali: historyczną – Aldona Sudacka (Kraków), instrumentoznawczą – dominikanin Waldemar Kapeć (Lublin), sprawozdanie z prac konserwatorskich – Kazimierz Czepiel⁴⁴.

Instrument został nastrojony w „stroju historycznym” który był próbą rekonstrukcji stroju muzycznego, zawartego w opisie dołączonym do Tabulatury Organowej Jana z Lublina (1537–1548). Autorem tej rekonstrukcji był ks. prof. Jan Chwałek. Przy intonacji i strojeniu współpracowali organmistrzowie Jan Jamróg i Zbigniew Jaglarz. Uroczysty koncert inauguracyjny odbył się 25 listopada 1992 roku. Wystąpił Chór Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, na organach utwory dawnych mistrzów grał Jacek Kulig.

„Organ w Olkuszu od początku był dziełem rzadkim i wybitnym” – pisze historyk sztuki, Aldona Sudacka⁴⁵ w zakończeniu swojej dokumentacji – „jako instrument był polem doświadczeń dla przyszłego założyciela polskiej szkoły budowy organów w XVII wieku Jerzego Nitrowskiego. Jako prospekt stały się wzorem do naśladowania, pozostając jednak dziełem

⁴⁴ K. Czepiel, *Późnorennesansowe organy Hansa Hummela z Norymbergii w kościele parafialnym św. Andrzeja w Olkuszu – prace konserwatorskie w latach 1973–1992*, Kraków 1992, Archiwum PKZ SA.

⁴⁵ A. Sudacka, *Późnorennesansowe organy w kościele farnym w Olkuszu – stan badań historycznych, analiza prospektu, znaczenie dla rozwoju polskiego budownictwa organowego*, Kraków 1992, Archiwum PKZ SA.

unikalnym. Ich twórca, Hans Hummel, niezależnie od nieprzemyślanych decyzji zawodowych i życiowych, włożył trwały ślad w rozwój polskiego budownictwa organowego”.

Dokonując próby oceny rezultatów prac konserwatorskich i renowacyjnych, przeprowadzonych w okresie ponad 20-letniej działalności krakowskiej pracowni, należy podkreślić, że większość odrestaurowanych obiektów znajdowała się od dziesięcioleci w opłakanym stanie. Szanse na ich uratowanie przed całkowitą degradacją stawały się z roku na rok coraz mniejsze. Wprowadzenie w 1972 roku zapisu prawnego, chroniącego zabytkową strukturę organowych instrumentów oraz utworzenie tego samego roku w Krakowie Pracowni Konserwacji Zabytkowych Organów jako jednostki działającej w ramach Przedsiębiorstwa Państwowego jakim były PKZ pozwoliło na korzystanie z tych środków finansowych, które w budżecie Ministerstwa Kultury i Sztuki były przeznaczone na ochronę i konserwację zabytków.

W latach 1972–1993 w krakowskiej pracowni zrealizowano obszerny program działań dokumentacyjnych, konserwatorsko-organistrzowskich i renowacyjnych przy 34 obiektach bardzo różnej wielkości. W pierwszej kolejności należy wymienić trzy wielkie organy historyczne, stanowiące „kamienie milowe” w dziejach polskiego organmistrzostwa: Olkusz (1617–1623) – 31 głosów, Kazimierz Dolny (1620) – 36 głosów, Jędrzejów (1745–1751) – 43 głosy. Instrumenty te pełnią swoje podstawowe funkcje liturgiczne, służą także celom koncertowym.

Na drugim biegunie znalazły się organy w miniaturze, czyli różnego rodzaju pozytywy: 6-głosowy ze Starego Sącza (XVII w.), 6-głosowy „katedralny” (XVII w.) z Krakowa, 5-głosowy z Dębna Podhalańskiego (XVIII w.), 5-głosowy z Lipnicy Murowanej (XVII w.), 5-głosowy z Dalewic (XVIII w.), 4-głosowy z Maniowych (XVIII w.) oraz 4-głosowy z Imbramowic (1724 r.).

Najliczniejszą grupę odrestaurowanych obiektów stanowiły organy niewielkie, stacjonarne, pochodzące z XVII i XVIII wieku liczące od 7–10 głosów, które powróciły do swoich kościołów: Orawka, Nowa Biała, Wola Radziszowska, Biełuń Stary, Jadowniki, Mostek, Tokarnia, Chęciny oraz zrekonstruowany instrument barokowy w kościele św. Wojciecha w Krakowie. Przeznaczone dla celów muzealnych organy ze Świąć (XVII w.) ulokowane zostały w kościele z Bączala Dolnego na terenie Skansenu Budownictwa Ludowego w Sanoku, podobnie organy z Ryczowa (początek XIX w.) po konserwacji znalazły się w Nadwiślańskim Parku Etnograficznym w Wygiełzowie-Lipowcu jako wyposażenie kościoła, przeniesionego również z Ryczowa do tego skansenu. W muzeum w Dębnie brzeskim eksponowane są XVII-wieczne organy z Porąbki Uszewskiej, które parafia w latach 70. XX wieku usunęła z kościoła, dążąc do ich całkowitej likwidacji. W Muzeum im. Władysława Orkana w Rabce (dawniej kościół św. Marii Magdaleny)

funkcjonują 13-głosowe, częściowo zrekonstruowane, barokowe organy z 1778 roku, służące do celów koncertowych. Dwa instrumenty zmieniły miejsce ulokowania z przyczyn „losowych”⁴⁶: tyńskie organy Jakuba Stankiewicza z 1781 roku (od 1959 r. funkcjonujące w parafii w Maniowach), znalazły się w 1993 roku w nowej świątyni, zbudowanej w Czorsztynie Nadzamaczu, natomiast organy Tomasza Falla, zbudowane na początku XX wieku w Drogini, 100 lat później przeniesiono do nowego kościoła w Osieczanach.

Oddzielną grupę objętych programem renowacji instrumentów stanowią organy zbudowane w II połowie XIX wieku przez organmistrzów krakowskich: Ignacego Wojciechowskiego (prezbiterium kościoła św. Katarzyny, organy w kościele św. Idziego, organy w Giebułtowie) oraz Antoniego Szymona Sapalskiego (organy w Zadrożu oraz w kościele Niepokalanego Poczęcia NMP przy ul. Kopernika w Krakowie).

W sali kameralnej Filharmonii Pomorskiej w Bydgoszczy od 1984 roku ekspozowane i użytkowane są organy gabinetowe, dzieło gdańskiego organmistrza Gottfrieda Weinerta z 1764 roku, poddane w krakowskiej pracowni konserwacji i częściowej rekonstrukcji w roku 1983.

W głównej nawie kościoła św. Katarzyny w Krakowie rozbrzmiewa romantyczny, 27-głosowy instrument, dzieło wybitnego lwowskiego organmistrza Jana Śliwińskiego z lat 1893–1896, odrestaurowany gruntownie przez pracownię w latach 1991–1992.

ORGANY ODRESTAUROWANE PRZEZ PRACOWNIĘ KONSERWACJI ZABYTKOWYCH ORGANÓW W LATACH 1972–1993

1. **Orawka** (woj. małopolskie) – kościół św. Jana Chrzciciela
Organy (3 ćw. XVII w.), organmistrz: nieznan.

Manuał: 45 klaw. (C=E – c''')

1. Flet major	8'
2. Pryncypał	4' (prospekt)
3. Flet minor	4'
4. Fugara	4'
5. Octava	2'
6. Flauto	2'
7. Quinta	1 1/3'
8. Superoctava	1'
9. Mixtura	2x (1 + 2/3')

Tympan.

Prace konserwatorskie i rekonstrukcyjne: 1972–1973.

⁴⁶ Przyczyny „losowe” – czyli budowa wielkich zbiorników wodnych: zalewu w Czorsztynie-Niedzicy oraz zalewu w Dobczycach.

2. **Święcany** (woj. podkarpackie) – kościół św. Anny

Organy (2 poł. XVII w.), organmistrz: nieznany

Manual: 45 klaw. (C=E – c''')

1. Flet kryty	8'
2. Pryncypał	4' (prospekt)
3. Flet rurkowy	4'
4. Flet Amabilis	4'
5. Octava	2'
6. Flet	2'
7. Quinta	1 1/3'
8. Super Octava	1'

Prace konserwatorskie i rekonstrukcyjne: 1974–1975.

3. **Nowa Biała** (woj. małopolskie) – kaplica św. Marii Magdaleny

Organy (2 poł. XVIII w.), organmistrz: nieznany.

Manual: 45 klaw. (C=E – c''')

1. „Bortunal”	8'
2. Flet Major	8'
3. Pryncypał	4' (prospekt)
4. Flet minor	4'
5. Octava	2'
6. Quinta	1 1/3'
7. Mixtura	3–2x(1' + 2/3' + 1/3')

Tympan

Prace konserwatorskie i rekonstrukcyjne: 1974–1975.

4. **Kazimierz Dolny** (woj. lubelskie) – kościół farny św. Jana Chrzciciela i św. Bartłomieja.

Organy (1620 r.), budowniczy nieznany, datowanie na podstawie informacji, umieszczonej na kartuszu w prospekcie: „ANNO DOMINI 1620”

Manual (CDEFG – c''')		Pozytyw (CDEFG – c''')		Pedał (CDEFG – c''')	
1. Spicflet	16'	1. Flet major	8'	1. Pryncypał	16' (prospekt)
2. Pryncypał	8' (prospekt)	2. Pryncypał	4' (prospekt)	2. Subbas	16' (drewniany otwarty)
3. Flet major	8'	3. Flet minor	4'	3. Flet major	8'
4. Portunal	8'	4. Szpicflet	4'	4. Bourdon	8'
5. Octava	4'	5. Salcynał	4'	5. Spicflet	8'
6. Flet minor	4'	6. Quinta	2 2/3'	6. Amabilis	4'
7. Spicflet	4'	7. Octava	2'	7. Flet	4'
8. Portunal	4'	8. Superoctava	1'	8. Octava	2'
9. Salcynał	4'	9. Sedecyma	1'	9. Flet	2'
10. Superoctava	2'	10. Mixtura	1'	10. Quinta	1 1/3'

11. Sedecyma	1'	11. Mixtura	1/2'	11. Mixtura	1'
12. Mixtura	1' (4x)			12. v a c a t	
				13. Trombone	16'

Efekty: Tympan, Dzwonki.

Prace konserwatorskie i rekonstrukcyjne: 1974–1983.

5. Jędrzejów (woj. świętokrzyskie) – opactwo cystersów

Organy (1745–1751) – organmistrz: Józef Sitarski.

Manuał (C – f''') = II klaw.

1. Quintadena	16'
2. Pryncypał	8' (prospekt)
3. Baor Flet	8'
4. Salicinał	8'
5. Unda maris	8'
6. Pryncypał 2-chórowy	4' (prospekt)
7. Octava	4'
8. Vald Flet	4'
9. Flet Minor	4'
10. Quinta	3'
11. Super Octava	2'
12. Piccolo	2'
13. Mixtura 5-toni	
14. Cymbał oooooo	(6 piszczałek 1/8')

„Pozytyw Górni” (C – f''') = III klawiatura

1. Pryncypał	8' (prospekt)
2. Flet Major	8'
3. Octava	4'
4. Fugara	4'
5. Quinta	3'
6. Super Octava	2'
7. Ror Flet	2'
8. Mixtura 3-tio toni	(1' + 2/3' + 1/2')
9. „Sałamaja 8 pedum”	

Pozytyw (dolny) = I klaw. (BHC – f''')

1. Quintadena	8'
2. Gembs Horn	8' (od c)
3. Salicinał	8' (od c)
4. Pryncypał	4' (prospekt)
5. Flet Minor	4'
6. Quinta	3'
7. Octava	2'
8. Quinta	1 1/2'
9. Mixtura 3-tio toni	

Pedał (C – h)

1. Major Bas	32'
2. Pryncypał Bas	16'
3. Salices Bas	16'
4. Sub Bas	16'
5. Quintadena	16'
6. Octava Bas	8'
7. Baor Flet	8'
8. Super 8-va Bas	4'
9. ?	

10. „Puson Bas 16 pedum”

Połączenie: man. III – man. II (tzw. szufladkowe)

Efekty: Tympan, dwa wirujące słońca (niezachowane)

Wysokość stroju: a = 468,5 Hz (w temperaturze 10°C)

Uwagi: nr 9 w Pedale – głos niezidentyfikowany; „Sałamaja 8 pedum” i „Puson Bas 16 pedum” – głosy aktualnie nieistniejące. Zaplanowana rekonstrukcja.

Prace konserwatorskie w latach 1975–1988.

6. Kraków (woj. małopolskie) – kościół św. Katarzyny (prezbiterium)

Organy (1867 r.), organmistrz: Ignacy Wojciechowski z Krakowa

Manuał: 54 klaw. (C – f''')

Pedał: 13 klaw. (C – c)

1. Pryncypał 8' (prospekt)
2. Flauto Major 8'
3. Portunal 8'
4. Oktawa 4'
5. Szpicflet 4'
6. Quinta 2 2/3'
7. Super-oktawa 2'
8. Mixtura 2–3x(1 1/3' + 1 + 2/3')

1. Subbas 16'

Prace konserwatorskie i rekonstrukcyjne: 1977–1978

7. **Kraków** (woj. małopolskie) – kościół św. Katarzyny (depozyt)
Pozytyw „katedralny” (pocz. XVII w.), pochodzący z Katedry na Wawelu,
organmistrz: nieznan.

Manuał: 45 klaw. (C=E – c'''), rejestrowe listwy zasuwowe podzielone na:

Bas (C – cis')

Diskant (d' – c''')

1. Flet Major 8' (zasuwa niedzielona)

Bas („na lewą rękę”)

Diskant („na prawą rękę”)

2. Octava 2'
3. Quinta 1 1/2'
4. –
5. Flet minor 4'

- Octava 2'
- Quinta 1 1/2'
- Quinta 3
- Flet minor 4'

6. Cymbałek 2x (zasuwa niedzielona)

Wysokość stroju: C = Dis (!) – oryginalna!

Prace konserwatorskie i rekonstrukcyjne: 1977–1978

8. **Dębno Podhalańskie** (woj. małopolskie) – kościół św. Michała Archaniola
Pozytyw szkatulny (XVIII w.), organmistrz: nieznan.

Manuał: 43 klaw. (C=E – a'')

1. Flet kryty 4'
2. Pryncypał 2' (prospekt)
3. Octava 1' repet. c''
4. Quinta 2/3' repet. c''
5. Quinta 1/3' repet. c, c', c''

Prace konserwatorskie i rekonstrukcyjne: 1977–1978

9. **Kraków** (woj. małopolskie) – kościół Najświętszego Salwatora
Organy (1899 r.), organmistrz: Tomasz Fall ze Szczырzycy.

Manuał: 54 klaw. (C = f''').

1. Flet Major 8'
2. Viola da gamba 8'
3. Oktawa 4' (prospekt)
4. Flet Minor 4'

Prace konserwatorskie i rekonstrukcyjne: 1977–1978

10. **Stary Sącz** (woj. małopolskie) – klasztor ss. klarysek
Pozytyw (1 poł. XVII w.), organmistrz: Nicolaus Manderscheidt
z Norymbergi.

Manuał: 45 klaw. (C=E – c''').

1. Maior	8'	(drewn. kryty)
2. Minor	4'	(drewn. kryty)
3. Octava	2'	(drewn. C – A kryty, B – c''' otwarty)
4. Octava	1'	(prospekt, cyna 42 %)
5. Quinta	2/3'	cyna 28%, repet. c', c''
6. Regał	8'	jęczyzkowy, 100% oryginalny!

Prace konserwatorskie i rekonstrukcyjne: 1978–1979

11. **Rabka-Zdrój** (woj. małopolskie) – kościół św. Marii Magdaleny (obecnie Muzeum im. Władysława Orkana)

Organy (1778 r.), organmistrz: nieznany

Manuał: 45 klaw. (C=E – c''')

Pedał 21 klaw. (C=E – c')

1. Pryncypał	8'	(prospekt – 100% rekonstr.	1. Sub Bas	16' oryg. drewn. otw.!
2. Octava	4'	90% rekonstr.	2. Octava Bas	8' oryg. drewn. otw.!
3. Salicynał	8'	80% rekonstr.	3. Flet	4' oryg. drewn. otw.!
4. Quinta	2 2/3'	100% rekonstr.	4. Trąba	8' (jęczyzkowy, planowana rekonstrukcja)
5. Cymbał „polski”	5x (1/8')	100% rekonstr.		
6. Mixtura	3x	100% rekonstr.		
7. Super Octava	2'	100% rekonstr.		
8. Flet Minor	4'	drewn. kryty, oryginalny		
9. Flet Major	8'	drewn. kryty, oryginalny		

Prace konserwatorskie 1975–1978

12. **Porąbka Uszewska** (woj. małopolskie) – kościół św. Andrzeja

Organy 8-głosowe (1685 r.), organmistrz: nieznany, po konserwacji przekazane do muzeum – Zamek w Dębnie.

Prace konserwatorskie 1979–1980

13. **Dalewice** (woj. małopolskie) – kaplica Nawiedzenia i Zwiastowania NMP.

Pozytyw 5-głosowy (pocz. XVIII w.)

Prace konserwatorskie: 1980 r.

14. **Wola Radziszowska** (woj. małopolskie) – kościół Wniebowzięcia NMP.

Organy (XVII/XVIII w.)

Manuał: 45 klaw. (C=E – c''')

Pedał: 23 klaw. (C=E – d')

1. Flet Major	8'	1. Flet Bas	8' (drewn. otw.)
2. Pryncypał	4' (prospekt)	2. Flauto	4' (drewn. otw.)
3. Flet Minor	4'		

4. Oktawa	2'
5. Quinta	1 1/3'
6. Superoktawa	1'
7. Mixtura	2 x
8. Cymbał „polski”	

Prace konserwatorskie: 1980–1981

15. **Bieruń Stary** (woj. śląskie) – kościół św. Walentego
Organy 8-głosowe z 2 poł. XVII w., organmistrz: nieznany
Prace konserwatorskie i rekonstrukcyjne: 1982 r.

16. **Zadroże** (woj. małopolskie) – kościół św. Marcina
Organy 7-głosowe (2 poł. XIX w.), organmistrz: Antoni Sapalski z Krakowa.
Prace konserwatorskie: 1983 r.

17. **Jadowniki** (woj. małopolskie) – kościół św. Anny „Na Bocheńcu”
8-głosowe organy (2 poł. XVIII w.), organmistrz: nieznany.
Prace konserwatorskie: 1983 r.

18. **Mostek** (woj. małopolskie) – kościół Matki Boskiej Częstochowskiej
Organy ufundowane w 1712 r. do kościoła Norbertanek w Imbramowicach,
przekazane do Mostka w 1945 r., organmistrz: nieznany

Manuał: 49 klaw. (C – c''')

1. Flet kryty	8'
2. Pryncypał	4'(prospekt)
3. Flet minor	8'
4. Quintadena	4'
5. Oktawa	2'
6. Quinta	1 1/3'
7. Mixtura	1'

Prace konserwatorskie: 1984 r.

19. **Swornegacie** (woj. pomorskie)
4-głosowe organy gabinetowe (1764 r.), organmistrz: Gottfried Weinert
z Gdańska.
Prace konserwatorskie i rekonstrukcyjne: 1983 r.

Instrument aktualnie znajduje się w Sali Kameralnej Filharmonii
Pomorskiej w Bydgoszczy.

20. **Imbramowice** (woj. małopolskie) – klasztor ss. Norbertanek
Pozytyw wykonany w 1724 r. przez organmistrza Wolskiego z Krakowa w obu-
dowie zaprojektowanej przez architekta Kacpra Bażankę.
Prace konserwatorskie: 1984 r.

21. **Tokarnia** (woj. małopolskie) – kościół Matki Boskiej Śnieżnej
Organy 8-głosowe (XVIII/XIX w.), organmistrz: nieznany.
Prace konserwatorskie i rekonstrukcyjne: 1984 r.

22. **Chęciny** (woj. świętokrzyskie) – kościół pobernardyński
Organy (poł. XVII w.), organmistrz: nieznany.

Manuał: 45 klaw. (C=E – c''').

1. Pryncypał	8' (prospekt od G)
2. Flet Major	8'
3. Octava	4'
4. Flet minor	4'
5. Flauto dolce	4'
6. Quinta	3'
7. Super Octava	2'
8. Mixtura	3 x 1 1/3'
9. Cymbał „polski”	4x

23. **Kraków** (woj. małopolskie) – kościół św. Idziego
Organy (2 poł XIX w.), organmistrz: Ignacy Wojciechowski.
Prace konserwatorskie i rekonstrukcyjne: 1988 r.

24. **Lipnica Murowana** (woj. małopolskie) – kościół św. Leonarda
5-głosowy pozytyw szkatulny (poł. XVII w.), organmistrz: nieznany.
Prace konserwatorskie: 1989 r.

25. **Ryczów** (woj. małopolskie) – kościół parafialny
Organy 8-głosowe (pocz. XIX w.), organmistrz: Jan Grocholski.
Konserwacja i transportacja: 1989 r.

Aktualnie eksponowane i użytkowane w kościele na terenie Muzeum –
Nadwiślański Park Etnograficzny w Wygiełzowie i Zamek Lipowiec.

26. **Giebułtów** (woj. małopolskie) – kościół św. Idziego
Organy 7-głosowe (ok. 1870 r.), organmistrz: Ignacy Wojciechowski z Krakowa.

Manuał: 54 klaw. (C – f''')

1. Pryncypał	8' (prospekt)
2. Portunal	8'
3. Salicynał	8'
4. Oktawa	4'
5. Flet	4'
6. Oktawa	2'
7. Kwinta	1 1/3'

Prace konserwatorskie: 1989 r.

27. **Kraków** (woj. małopolskie) – kościół św. Wojciecha
Organy (XVIII w.) – szafa prospektowa oryginalna, organmistrz: nieznanym.
Instrument (6-głosowy) zrekonstruowano w 1991–1992 r.

28. **Kraków** (woj. małopolskie) – bazylika NMP
Organy 6-głosowe w nawie południowej, zbudowane w 1901 r. przez organmistrza Tomasza Falla ze Szczyrzycy.
Konserwacja i likwidacja późniejszych przeróbek: 1991 r.

29. **Droginia** (woj. małopolskie) → **Osieczany** (woj. małopolskie)
Organy (pocz. XX w.) 16-głosowe (2 man.+ ped.), zbudowane przez organmistrza Tomasza Falla ze Szczyrzycy w kościele parafialnym w Droginie.
Z powodu budowy zbiornika wodnego w Dobczycach przeniesione do nowego kościoła w Osieczanach.
Konserwacja i transportacja: 1991 r.

30. **Kraków** (woj. małopolskie) – kościół Niepokalanego Poczęcia NMP (ul. M. Kopernika)
Organy 7-głosowe (manual + pedał) z końca XIX w., organmistrz: Antoni Sapalski z Krakowa.
Prace konserwatorskie: 1991 r.

31. **Kraków** (woj. małopolskie) – kościół św. Katarzyny
Organy 27-głosowe (1893–1896) w nawie głównej, organmistrz: Jan Śliwiński ze Lwowa

Manual I (klaw. 54) C – f'''

1. Pryncypał	8'
2. Flet major	8'
3. Waldhorn	8'
4. Rurplet	8'
5. Holflöte	8'
6. Salicjonał	8'
7. Quinta mora	8'
8. Octava	4'
9. Flauton	4'
10. Dolcan	4'
11. Kwinta	2 2/3'
12. Piccolo	2'
13. Flautino	1'
14. Mixtura harm.	5x

Pedał (25 klaw.) C – c'

1. Principalbass	16'
2. Subbas	16'

Manual II (w szafie expr.)

1. Bourdon	16'
2. Geigen principal	8'
3. Gemshorn	8'
4. Gamba	8'
5. Flaut harm	4'
6. Nasard	2 2/3'
7. Tercflet	1 3/5'
8. Vox humana	8'

Połączenia: II/P, I/P, II/I.

3. Violonbass 16'
4. Contra cello 16'
5. Oktavbas 8'
6. Doppelflet 8'

Prace konserwatorskie: 1991–1992

32. **Maniowy** (woj. małopolskie) → **Czorsztyn Nadzamacze** (woj. małopolskie)
Organy zbudowane w roku 1781 w opactwie benedyktynów w Tyńcu przez Jakuba Stankiewicza, organmistrza z Zatora. Do kościoła parafialnego w Maniowach przeniesione w 1959 r.

Z powodu budowy zbiornika wodnego w Niedzicy i likwidacji kościoła zdemontowane, odrestaurowane i zainstalowane w nowym kościele w Czorsztynie Nadzamaczu w 1993 r.

Manual (C – f''')		Pedał (C – c)	
1. Pryncypał	8' (prospekt)	1. Subbass	16'
2. Flauto Major	8'	2. Cello	8'
3. Salicjonał	8'		
4. Voix Celeste	8'		
5. Octawa	4'		
6. Flauto Minor	4'		
7. Quinta	3'		
8. Piccolo	2'		
9. Mixtura			

33. **Olkuś** (woj. małopolskie) – bazylika św. Andrzeja
Organy, organmistrz: Hans Hummel (1617–1623); dokończenie prac: Jerzy Nitrowski (1632–1633).

Manual		Pozytyw		Pedał	
1. Principal	8'	1. Quintadena	8'	1. Principal Bass	16'
2. <i>Rohrfloite</i>	8'	2. Principal	4'	2. <i>Gross Octava</i>	8'
3. Salicinal	8'	3. <i>Rohrfloite</i>	4'	3. <i>Rohrfloite</i>	8'
4. Octava	4'	4. Octava	2'	4. <i>Gross Quinta</i>	6'
5. <i>Spitzfloite</i>	4'	5. <i>Rohrfloite</i>	2'	5. <i>Rohrfloite</i>	4'
6. <i>Rohrfloite</i>	4'	6. Quinta	1 1/2'	6. Super Octava	2'
7. Quinta	3'	7. Scharp 3 fach		7. <i>Gross Mixtur</i> 6 fach	
8. Super Octava	2'	8. Zimbel		8. Pomortt	16'
9. <i>Spitzfloite</i>	2'	9. <i>Zincken Discant</i> 8'		9. Cornett	2'
10. Mixur 6 fach		10. <i>Krumbhorn</i>	8'		
11. Zimbel					
12. <i>Trommeten</i> 8'					

Efekty: Stella, Tympan.

Strój – temperacja nierównomierna, a' = 480 Hz

Nazwy głosów i pisownię przyjęto wg traktatu Michaela Praetoriusa *De organographia* z 1619 roku.

Prace konserwatorskie w latach 1974–1986 oraz 1990–1992

34. Maniowy (woj. małopolskie) – dawna „kaplica dworska”
4-głosowy pozytyw szkatulny (XVIII w.), przekazany w 1993 r. po konserwacji i renowacji jako depozyt do parafii w Maniowach Nowych

**KOLEJNOŚĆ DZIAŁAŃ ZREALIZOWANYCH PRZEZ PRACOWNIĘ KONSERWACJI
ZABYTKOWYCH ORGANÓW**

1. Orawka	1972–1973
2. Święcany	1974–1975
3. Nowa Biała	1974–1975
4. Kazimierz Dolny nad Wisłą	1974 (rozpoczęcie prac)
5. Jędrzejów	1975 (rozpoczęcie prac)
6. Kraków, kościół św. Katarzyny	1977–1978
7. Kraków – pozytyw katedralny	1977–1978
8. Dębno Podhalańskie – pozytyw	1977–1978
9. Kraków, Salwator	1978–1979
10. Stary Sącz – pozytyw	1978–1979
11. Rabka	1977–1978
12. Porąbka Uszewska → Dębno (brzeskie)	1979–1980
13. Dalewice	1980
14. Wola Radziszowska	1981
15. Bieruń Stary	1982
16. Zadroże	1982
Kazimierz Dolny	1982 (zakończenie)
17. Jadowniki, kościół „Na Bocheńcu”	1983
18. Swornegacie → Filharmonia Pomorska	1983
19. Mostek	1984
20. Imbramowice	1984
21. Tokarnia	1984
22. Chęciny	1985–1986
Jędrzejów	1988 (zakończenie)
23. Kraków, kościół św. Idziego	1988
24. Lipnica Murowana – pozytyw	1989
25. Ryczów → skansen w Wygiełzowie	1989
26. Giebułtów	1989
27. Kraków, kościół św. Wojciecha	1990
28. Kraków, Bazylika Mariacka	1991
29. Droginia → Osieczany	1991

30. Kraków, kościół Niepokalanego Poczęcia NMP	1991
31. Kraków, kościół św. Katarzyny	1991–1992
32. Maniowy → Czorsztyn Nadzamacze	1991–1992
33. Olkusz (1974–1986)	1992 (zakończenie prac)
34. Maniowy, dawna „kaplica dworska” – pozytyw	1993.

WYBRANE INFORMACJE O DZIAŁALNOŚCI PRACOWNI ORGANÓW

Konferencje dotyczące problematyki konserwacji zabytkowych organów, zorganizowane przez PKZ Kraków:

1972 (8–9 III) Kraków – Konferencja w Klubie Dziennikarzy „Pod Gruszką”
 1978 (17–18 IV) Kraków – Międzynarodowe Sympozjum „Organy Zabytkowe” w salach Pałacu Sztuki.

Zespół konserwatorski pracowni w latach 1972–1993:

ks. prof. dr hab. Jan Chwałek (gł. konsultant)	1972–1992
Kazimierz Czepiel, kierownik pracowni	1974–1993
Jan Jamróg, organmistrz	1972–1993
Marek Ropka	1972–1993
Stanisław Sikorki (+1991)	1972–1976
Paweł Gajdzica	1972–1977
Andrzej Fiołka (+2008)	1972, 1974–1977
Jacek Kulig, konsultant, dokumentalista	1974–1978, 1992–1993
Jan Żmuda	1975–1993
Aleksander Głowacki	1975–1983
Jan Sitarski	1975–1983
Jan Janowiec	1976–1992
Marian Kociołek	1977–1979
Kazimierz Ślawnski (+2011), dokumentalista	1977–1981
Lesław Heine, dokumentalista	1977–1983
Jan Szyller, dokumentalista	1977–1983
Adam Frączek	1978–1981
Ernest Kubala, dokumentalista	1979–1983
Albert Kunz	1979–1981
Ryszard Kądziałka	1980–1990
Leszek Kowalik	1980–1990
Stanisław Batko	1983–1993
Stanisław Matuszczyk	1983–1993
Marian Dubaj, dokumentalista	1986–1993
Zbigniew Jaglarz	1988–1993

Pracownicy administracyjni: Grażyna Pabian, Krystyna Sobczyk

Stale współpracujący specjaliści z innych pracowni:

Aldona Sudacka – Pracownia Dokumentacji Naukowo-Historycznej
Jerzy Doraczek (+2010), Tomasz Kalarus, Jan Krzyszkowski, Janusz
Gajdziński – Pracownia Dokumentacji Fotograficznej
Lesław Heine, Jan Szyller – Pracownia Architektury
Jacek Radałowicz, Aleksandra Bogdanowska, Danuta Budziło – Pracownia
Konserwacji Dzieł Sztuki

SUMMARY

Jacek Kulig

ABOUT HISTORICAL ORGAN INSTRUMENTS IN THE LESSER POLAND

The article is an attempt to present the activity of a small group of people who managed to save Polish culture treasures – historical organ instruments – for future generations. The Historical Organ Renovation Workshop in Krakow was active over the period 1971–1993. There was the one and only company in Poland, existing as a part of the state-owned Historical Treasures Renovation Workshop. A specialized staff of the company renovated in the south of Poland 34 organs at that time, the most valuable historical instruments in Kazimierz Dolny, Olkusz and Jędrzejów among them. The long-standing work was mostly financed by the Ministry of Culture and Art.

KEY WORDS: HISTORICAL TREASURES RENOVATION, ORGAN, HISTORICAL ORGAN RENOVATION WORKSHOP, MUSICAL INSTRUMENTS, HISTORICAL TREASURES RENOVATION WORKSHOP IN KRAKOW